

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Філософський факультет
Кафедра логіки

**Експериментальна прагматика:
огляд проблем і напрямків досліджень**

**Experimental Pragmatics:
The Review of Problems and Research Directions**

Кваліфікаційна робота за спеціальністю 033 «Філософія»
на здобуття освітнього ступеня бакалавра філософії

Студент-виконавець:
Гридіна Ольга Олегівна

4 курс, 1 група
денна форма навчання
спеціальність 033 «Філософія»
ОПП «Філософія»

Науковий керівник:
Алексюк Ігор Анатолійович,
к.філос.н., доцент

(підпис)

Допущено до захисту:
Зав. кафедри логіки,
доктор філософських наук, професор
Хоменко Ірина Вікторівна

(підпис)

КИЇВ - 2022

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Сучасна прагматика як дисциплінарне лоно експериментальних прагматичних досліджень	7
1.1 Загальна характеристика прагматики	7
1.2 Основні теоретичні підходи класичної та сучасної прагматики.....	13
1.3 Напрями досліджень та дисципліни в межах сучасної прагматики	20
Висновки до першого розділу.....	24
РОЗДІЛ 2. Експериментальна прагматика: головні проблеми та напрями досліджень	25
2.1 Сутність експериментальної прагматики	25
2.2 Основні проблеми та напрями досліджень експериментальної прагматики	30
2.3 Перспективи застосування результатів досліджень експериментальної прагматики	43
Висновки до другого розділу	49
ВИСНОВКИ.....	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:	56

ВСТУП

Актуальність дослідження. Філософія мови розглядає мову як ключ до розуміння природи людини. Мова проходить крізь сторіччя, цивілізації, занепади й розквіти суспільства, несе в собі його генетичний код. Мова втілює філософські ідеї, наукові теорії, політичні гасла, нею розмовляють люди про свої думки й почуття, про побут, нею навчають.

Прагматичний поворот в лінгвістиці 1970-х років привернув увагу наукової спільноти до використання мови, її ролі як інструменту комунікації та соціальності людини. Прагматика (від грецьк. «πράγμα» — дія, справа) є дисципліною філософії мови та лінгвістики, що опікується мовою як феноменом суто людської діяльності. Інтерес прагматиків не обмежується лише формою висловлювань мови, правилами її побудови, а зосереджується на суб'єкті, безпосередньому живому використанні мови в контексті, на намірах мовців та процесах інтерпретації. Сучасна прагматика є внутрішньо багатою на напрями та сфери дослідження, різнобарвною дисципліною, що має тісні зв'язки з логікою, лінгвістикою, семантикою, граматиною, філософією мови, соціальними науками, психологією, історією, комп'ютерними науками тощо. Такий стан сучасної прагматики є виграшним, зокрема, з огляду на можливість адаптування нових підходів і методів до дослідження прагматичних явищ.

Одним із найкращих прикладів того, як прагматична теорія може рости і розвиватись, є експериментальна прагматика — новітня дисципліна, що застосовує експериментальні методи психології до проблем сучасної прагматики, та зараз перебуває у стані свого розквіту. Цей розквіт відбувся не випадково: прагматичні теорії (Дж. Серля, П. Грайса, С. Левінсона, Л. Хорна, Д. Спербера, Д. Вілсона та ін.) подекуди кардинально розходяться щодо психічних процесів й механізмів продукування, оцінювання та інтерпретації мовних виразів, тобто прагматика потребує більш надійних та відтворювальних даних, ніж теоретичні

кабінетні судження [17, с. 1]. Експериментальне мислення дозволяє різними методами, за межами інтуїції, перевіряти прагматичні теорії, порівнювати їх між собою, продукувати нові підходи до вирішення проблем, зокрема: ролі контексту в інтерпретації висловлювань, пресупозиції, скалярної імплікатури, умов успішного виконання мовних актів (*felicity conditions on speech acts*), посилення (*reference*), образної мови (метафори, ідіоми, сарказм, іронія) тощо. Експериментальні перспективи вивчення значення та безлічі інших прагматичних питань, демонструють важливість цих досліджень одночасно для царини лінгвістичних та когнітивних, розвідок. Клінічна психологія, наприклад, використовує результати досліджень експериментальної прагматики для розвитку засобів терапевтичного лікування багатьох мовних розладів, тоді як лінгвісти застосовують напрацьовану методологію до лінгвістичних проблем.

Свідомством актуальності та стрімкого розвитку експериментальної прагматики є значний масив сучасної літератури, в якому досліджується її проблематика і оцінюються перспективи. Звернено увагу, зокрема, на довідники «*Experimental Pragmatics*» (2004), «*The Oxford Handbook of Experimental Semantics and Pragmatics*» (2019). Монографія І. Новек «*Experimental Pragmatics: The Making of a Cognitive Science*» (вийшла друком у 2018 році) присвячена глибокому аналізу сутності дисципліни. Також, в рамках міжнародної мережі «*Experimental Pragmatics in Europe*» (2009-2013 pp.) проводилися семінари та зустрічі-дискусії між дослідниками експериментальної прагматики з чотирнадцяти країн світу. Експериментальна прагматика є тією цариною досліджень, на яку українська філософія мови ще не звертала достатньої уваги, що є прикрим упущенням. Сучасна філософська й наукова спільнота потребує україномовних експериментальних прагматичних досліджень, що обумовлено унікальністю кожної мови. Знахідки й результати експериментів з носіями англійської, французької, грецької мов тощо можуть не до кінця відображати

особливості та специфіку слов'янських мов. Ніхто не дослідить українську мову краще за українського науковця, що є критично важливим, особливо в умовах війни, коли питання мови та ідентичності постає дуже гостро.

Мета дослідження: з'ясування сутності, головних проблем та напрямів дослідження експериментальної прагматики.

Об'єкт дослідження: сучасна прагматика.

Предмет дослідження: експериментальна прагматика.

Завдання дослідження:

- 1) розглянути сутність експериментальної прагматики;
- 2) з'ясувати коло проблем та охарактеризувати головні напрями досліджень експериментальної прагматики (скалярна імплікатура, метафора);
- 3) визначити місце експериментальної прагматики у межах сучасної прагматики;
- 4) виявити значення результатів експериментальних прагматичних досліджень для прагматики та суміжних дисциплін, зокрема психології, психолінгвістиці, філософії мови.

Методи дослідження: аналіз, синтез, порівняння та узагальнення.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків та списку використаних джерел і літератури.

У першому розділі здійснено аналіз підходів до визначення прагматики, загальний огляд прагматики як дисципліни. Охарактеризовано основні теоретичні підходи сучасної прагматики: теорія П. Грайса, Неограйсівська теорія, Теорія Доречності. Окреслено та концептуально проаналізовано дисциплінарне коло сучасної прагматики, в якому виокремлено місце експериментальної прагматики.

Предметом другого розділу є експериментальна прагматика, її сутність, цілі, головні проблеми та напрями досліджень. На конкретних прикладах

експериментальних досліджень скалярної імплікатури та метафори проаналізована і продемонстрована суть і значимість результатів досліджень експериментальної прагматики для прагматичної теорії і суміжних дисциплін, зокрема психології мови та психолінгвістики.

Висновки резюмують та конкретизують тлумачення значення та ролі експериментальної прагматики в сучасній прагматиці, її внутрішнього змісту та проблематики.

Огляд літератури. Виклад основних теорій здійснено в сучасних статтях, опублікованих у довідниках *Handbooks of Pragmatics* [зокрема, Huang, 2017; Kouyama, 2011; Ariel, 2012; Cummins, Katsos, 2019], в монографіях «*Experimental Pragmatics. The Making of a Cognitive Science*» [Noveck, 2018] та «*Pragmatics*» [Charman, 2011], а також у працях українських дослідників [Алексюк, 2021; Бацевич, 2008, 2010].

До першого розділу залучені роботи теоретичні роботи Дж. Серля [Searle, 1971], П. Грайса [Grice 1975], Вілсона і Спербер [Wilson, Sperber, 2004], а також сучасні статті, що містять філософсько-аналітичний огляд розвитку прагматики «*The rise of pragmatics: a historiographic overview*» [Kouyama, 2011], її парадигм «*Research paradigms in pragmatics*» [Ariel, 2012] та дисциплін сучасної прагматики [Cap, 2011; Marmaridou, 2011; Jaszczolt, Allan, 2012; Kompa, Meggle, 2011].

У другому розділі використано сучасні статті, присвячені сутності, розвитку та значенню експериментальної прагматики [Gibbs, Jr, 2017; Sperber, Noveck, 2004; Meibauer, Steinbach, 2011 тощо]. До огляду залучено роботи, що містять виклад або аналіз експериментальних прагматичних досліджень: скалярних імплікатур [Noveck, 2001; Noveck, Posada, 2003; Bott, Noveck, 2004; Richard Breheny та ін. 2006; Degen, Tanenhaus, 2014], метафор [Glucksberg, 2003; Johnson, 1996; Pynte та ін. 1996; Ortony та ін. 1978].

РОЗДІЛ 1. Сучасна прагматика як дисциплінарне лоно експериментальних прагматичних досліджень

1.1 Загальна характеристика прагматики

Прагматика як молода галузь дослідження починає свій шлях від 30-х років ХХ ст. у працях таких філософів, як Чарльз Морріс, Чарльз Пірс, Рудольф Карнап тощо. Зокрема, Чарльз Вільям Моріс, американський філософ та один із батьків-засновників семіотики, у праці «Основи теорії знаків» (1938) вводить у науковий словник термін «прагматика». У своїй роботі він наводить трирівневу систему семіотики: перший рівень являє собою синтаксис, на якому аналізу підлягають власне знаки та формальні відношення між ними; другий — семантика, що вивчає відношення знаків та об'єктів або предметів, що їх позначають, тобто, їх референтів (у фокусі уваги тут постає буквальне значення мови (*literal meaning*)); а також прагматику у якості «дисципліни, що вивчає відношення знаків до їх інтерпретаторів» [38, с. 29]. До речі, співзвучним до визначення Ч. Моріса є визначення прагматики, що надається у Філософському енциклопедичному словнику (1983): «Прагматика — розділ семіотики, присвячений дослідженню відношення інтерпретатора-користувача якої-небудь знакової системи (тобто суб'єктів, що сприймають і використовують її) до самої знакової системи» [4, с. 511].

Визначення прагматики сьогодні не обмежуються однією лише теорією Моріса — можна сказати про проблемність визначення прагматики як наукової дисципліни. Наведене визначення Моріса не є достатньо чітким, щоб усунути проблему розмежування семантики та прагматики: з одного боку, мова розуміється як абстрактна система, що пов'язує знаки з сутностями, які можна назвати значеннями — такої думки притримується семантик, і розглядає мову як суто формальну систему, яка піддається об'єктивному аналізу; з точки зору прагматика, мова — соціальне явище, сфера людської діяльності, і має

досліджуватись в безпосередньому її застосуванні. Таким самим дихотомічним є погляд дослідників на питання контекстної залежності мови та мовлення: контекстуаліст виступає тут за прагматичний, орієнтований на вжиток, підхід до мови як чутливої до усепроникної контекстуальності; протилежну позицію займає прибічник формального підходу — він відстоює можливість формального аналізу природньої мови на основі її синтаксичних характеристик. «Прагматично орієнтований контекстуаліст та його/її семантично орієнтований опонент домовляються про те, що традиційно вважалося ключовими семантичними поняттями: поняття того, що говориться (what is said) у промовлянні речення, поняття пропозиції (proposition), вираженої промовлянням, поняття умов істинності речення та — на найбільш базовому рівні — поняття значення самого по собі» [30, с. 205].

В наукових колах деякий час існувала думка, що прагматика являє собою «кошик» для всього того, що залишається не охопленим синтаксисом та семантикою. «Сміттєвий кошик мовознавства» — цей термін був уведений в статті лінгвіста та філософа Ієгошуа Бар-Гіллеля (1971), — був потрібний не тільки як місце, куди мовознавство «кидає» проблемні дані, але і як сховище для цих даних, над якими пізніше можна, за потреби, провести семантичний або синтаксичний аналіз [6, с. 405]. Прагматик Сем Глюксберг (2004) критикує такий підхід та стверджує, що вторинність прагматики стосовно семантики та синтаксису є оманливою: статус прагматичного висновку під час інтерпретації висловлювання не вважається вторинним стосовно етапу семантичного декодування, а навіть більш пріоритетним щодо нього [20, с. 72-73]. Сьогодні прагматика та семантика розглядаються як взаємодоповнюючі царини, які займають окремі та незалежні, але взаємопов'язані області дослідження мови.

Проблематичність визначення прагматики пов'язана з внутрішньою насиченістю прагматики різними (часто суперечливими та протилежними у своїх

поглядах на значення, контекст тощо) дослідницькими течіями, підходами, теоріями та традиціями, а також зі складністю прагматики з огляду на широке коло охоплених нею проблем та тем, що робить розмитими межі її дослідницького поля. У роботах більшості дослідників можна зустріти широке тлумачення прагматики, в якому вона постає як дисципліна (галузь, область, сфера) лінгвістики, прогресивна та перспективна гілка мовознавства та філософії мови, що вивчає вживання (або використання) мови в контексті, або відношення між значенням та контекстом у комунікативному процесі. Однак, навіть таке усереднене визначення може видатися спірним, зважаючи на розмаїття уявлень прагматиків стосовно того, що вони вивчають, — так, існує безліч способів визначення того, які конкретно аспекти та типи значення є головною темою прагматики [14].

Міра Аріель, доктор філософських наук у сфері дослідження мови у вжитку, розглядає розподіл сфери дослідження між граматиною та прагматикою і вбачає дві перепони на шляху спроб дати послідовне та повне визначення прагматики: по-перше, це «надія на те, що безліч критеріїв одночасно сходяться, щоб розрізнити усю граматику (включно із семантикою) та всю прагматику» [5, с. 23]; по-друге, певні теми, як, наприклад, ввічливість або дейксис, імплікатури або мовленнєві акти, повністю та цілком не можна віднести або до граматики, або до прагматики. В цій області у дослідницькому середовищі існує принаймні певний консенсус: граматика доповнюється прагматикою, яка відповідає за значення мовця та умови використання, яким він слідує.

Іра Новек висвітлює інше дискусійне тло стосовно визначення прагматики — питання контексту. Для одних дослідників достатньо контексту, щоб отримати уявлення про значення слова. Інші ж наголошують на тому, що прагматика не має так легко редукуватися до будь-чого, в тому числі й до контексту. Наприклад, для теоретиків-прагматиків прагматичний аналіз «полягає не у з'ясуванні кількох

недостатніх деталей, а в репрезентації наміру того, хто говорить, що сприяє з'ясуванню пропозиційного змісту висловлювання» [39, с. 3].

У питанні визначенні терміну «прагматика», важливим також є врахування «розколу» прагматики на дві школи думки — Англо-американську та Європейсько-континентальну. Причиною цього розколу вважаються далеке одне від одного географічне розташування, а також відмінність традицій мислення, різний історичний розвиток. Англо-американська концепція передбачає підхід до прагматики як до «систематичного вивчення значення завдяки або в залежності від використання мови» [26, с. 2]. Прагматика в цій традиції займається в основному значенням мовця, імпліцитними значеннями навмисних людських дій. Вона є компонентом загальної лінгвістичної теорії, що має свою чітко окреслену сферу дослідження (в даному випадку головними темами постають контекст, мовленнєві акти, дейксис, референція, імплікатура, пресупозиція та взаємозв'язок семантики та прагматики). Така компонентна позиція базується на основі модулярного уявлення про архітектуру людського розуму як такого, що має «центральний процесор» та безліч модулів, які відповідають за окремі компетенції, але залишаються взаємопов'язаними. Англо-американську традицію у визначенні прагматики піддають критиці за те, що вона випускає з уваги широкий соціальний комунікативний контекст. Так, Ватару Койяма стверджує, що англо-американський підхід позиціонує прагматику як вузьку складову, що покликана доповнювати дослідження синтаксису та семантики, тоді як континентальна традиція навпаки намагається забезпечити прагматичне та контекстуальне уявлення про мову [32].

Європейсько-континентальна концепція прагматики схиляється до визначення її як особливого погляду на предмет досліджень синтактики, семантики, соціолінгвістики тощо, тобто функціонального погляду на мовленнєві явища у зв'язку з їхнім використанням у формах поведінки. Це

розширює емпіричну орбіту прагматики і включає до неї проблематику областей, що є спільними для неї та соціальних наук. Ян Хуанг зазначає, що у традиції, яка склалася на території Східної Європи, прагматика також являє собою теорію мовленнєвої комунікації, в тому числі й способів впливу на людей шляхом вербальних повідомлень [26, с. 3].

Сучасна прагматика тяжіє до зближення англо-американської та європейсько-континентальної традицій. Вони доповнюють одне одного, інтегруються одне в одного: англо-американська концепція, окрім своїх основних інтересів в області когнітивної, філософської та формальної прагматики, поширюється на основні теми формального синтаксису, а також на деякі області, що знаходяться на перетині лінгвістики з іншими дисциплінами (наприклад, педагогічна, антропологічна, соціологічна лінгвістика), що породжує обчислювальну, історичну та клінічну прагматику; європейсько-континентальна прагматика, у свою чергу, почала розвивати теми прагматики, що знаходяться на рівні висловлювання (тобто імплікатура, мовленнєві акти, пресупозиція тощо), тим не менш, не втрачаючи головного напрямку досліджень у сферах соціопрагматики, міжкультурної та міжмовної прагматики, а також емпіричній роботі. Більш детальну увагу до основних гілок та течій сучасної прагматики ми приділимо трохи пізніше.

Прагматика як область мовознавства, простягається між двома крайнощами: семантичним підходом до аналізу мови без урахування контексту її вжитку, та розвідками, що розглядають конкретні та окремі випадки вжитку мови у контексті. Всередині дисципліни й самі прагматики мають зовсім різноманітні, як ми вже встигли це побачити, підходи та інтереси до контекстуальних значень, мови у її комунікативному вжитку тощо. Прагматика постає галуззю із широким спектром типів досліджень та видів предметів дослідження: всередині дисципліни деякі прагматики схиляються до аналізу прикладів мови в їх

природньому вигляді, аналізу дискурсу та використання мови у зв'язку з більш широкими соціальними і культурними системами; інші навпаки — ближче до семантики як до формального вивчення мовного значення без врахування контексту. З огляду на це, варто згадати про розрізнення прагматики, яке пов'язане з попереднім виокремленням двох традицій — англо-американської та європейсько-континентальної — та увиразнює його. Ідеться про відмінність між компонентним та перспективним поглядом на прагматику, які ще часто називають теоретичною та соціальною прагматикою відповідно.

Компонентна теорія або теоретична прагматика бере свій початок від англо-американської концепції прагматики, тісно пов'язується з темами та проблемами філософії мови аналітичної традиції. Як вже було розглянуто вище, компонентний погляд передбачає розгляд прагматики як компонента, частини теорії мови. Згідно думки Шівон Чапман, професорки англійської мови в Університеті Ліверпуля та дослідниці в напрямках філософії лінгвістики та прагматиці, теоретична прагматика «концентрується на аналізі окремих аспектів значення, та на тому, як їх можна пояснити в більш загальних формальних значеннях (accounts) використання мови» [14, с. 5]. Теоретична прагматика критикується через свою несхильність до оперування реальними прикладами мовленнєвого вжитку, хоча, тим не менш, продукує теорії, які потім застосовуються у ситуаціях «реального життя». Вона встановлює загальні правила та принципи використання мови і фактично є більш формальною. Автентичність прикладів у цій теорії має значення не тому, що вони мають бути копіями реальних прикладів, а тому, що вони мають нести сенс, а також пропонувати інтуїтивне тлумачення себе носіями мови.

Перспективна теорія прагматики або соціальна прагматика, на відміну від теоретичної, «фокусується на різних аспектах відношення між використанням мови та більш загальними соціальними та культурними факторами» [14, с. 5].

Сама прагматика як дисципліна, при цьому, не утворює частини або окремого компоненту лінгвістичної теорії — скоріше, вона являє собою інший — соціальний, культурний, когнітивний — погляд на лінгвістику та її складові та проблеми. Ця теорія зосереджується перш за все на соціальних чинниках вживання мови, а також віддає перевагу дослідженню прагматичної перспективи, аніж визначенню кордонів прагматики (через що її метафорично порівнюють із парасолькою — «big-tent pragmatics» (Аріель, 2010)). Соціальна прагматика досліджує елементи мовлення, що за своїм розміром виходять за рамки висловлювання — йдеться, скоріше, про аналіз дискурсу або бесіди. При цьому, окремі деталі контексту можуть стати центральним та найбільш актуальним предметом для дослідження [14].

1.2 Основні теоретичні підходи класичної та сучасної прагматики

Продовжуючи та поглиблюючи попередні розвідки щодо різних традицій та шкіл у питанні визначенні прагматики, її сутності, окреслення області інтересів та проблем, охарактеризуємо історичний розвиток прагматики від її класичного, раннього періоду до сучасного етапу. На початку розглянемо дві головні школи думки, що у свій час підштовхнули прагматику до її розвитку — Школу Ідеальної Мови (Ideal Language) та Школу Повсякденної Мови (Ordinary Language), — а потім зосередимо увагу на постаті Пола Грайса та його головних ідеях, наостанок перейдемо до опису сучасного етапу розвитку прагматики, тобто до Неограйсівської прагматики та Теорії Доречності (Релевантності).

Школа Ідеальної Мови, поява і розвиток якої випадає приблизно на період від 1910-х до 1930-х років, була заснована прибічниками аналітичної філософії (такими, як Бертран Расел, Людвіг Вітгенштейн, Готлоб Фреге). Її підхід полягав у з'ясуванні значення речень через їх логічні форми. Тобто, речення являли собою лише засоби, інструменти наукового опису світу, частини аргументів та висновків, що мають повно та правильно виражати значення мовця. Задля

досягнення ясності та повноцінності речення, до нього застосовувався метод логічної формалізації, цим самим усувалися його властивості природної мови, будь-яка двозначність, завдяки чому можна було визначити його значення істинності.

Інший підхід пропонувала Школа Повсякденної Мови, представники якої — Джон Ленгшоу Остін, Джон Роджерс Серль та Пол Грайс — водночас були засновниками класичної прагматики (яка поклала початок прагматиці сучасності). Згадані дослідники розпочали дискусію щодо головних прагматичних проблем, визначили їх, сформулювали концептуальний апарат для їх вирішення. Цей підхід враховував прагматичний характер природної мови, описував зв'язок між висловленим реченням та його вжитком. Представники цього підходу вважали, що слухачу недостатньо лише значення істинності речення, щоб зрозуміти закладений мовцем сенс. Зокрема, гіпотеза недовизначеності (*underdeterminacy hypothesis*) базується на ідеї того, що речення як граматична структура не надають слухачу достатньої інформації, щоб зрозуміти закладений мовцем сенс, тобто існують прогалини (*gaps*) між значенням висловлювання та значенням мовця. Таким чином, прагматика «представлена як дисципліна, що займається інтерпретацією повсякденних висловлювань» [39, с. 12].

Видатний британський філософ мови ХХ ст., Герберт Пол Грайс, був одним з лідерів Оксфордської школи повсякденної мови. Однак, піддаючи критиці та сумнівам головну ідею школи «значення як вживання» та імпліцитний філософський метод, П. Грайс фактично ознаменував кінець актуальності ідей представників школи повсякденної мови, адже запропонував зосередити увагу на інших чинниках вживання мови, окрім значення. Дослідники виділяють дві головні ідеї, що відстоює Пол Грайс: по-перше, змусити слухача розпізнати значення мовця є формою приписування мовцю певного психічного стану, а

також ціллю вербального спілкування, і лінгвістичне декодування є лише частиною цього процесу: «... для мовця мати на увазі Р — це мати намір (intention), що слухач має впізнати що, вимовляючи висловлювання, він [мовець] мав намір змусити його (intended him) [слухача] думати, що Р» [48, с. 2]; по-друге, декодуючи висловлювання мовця при залученні контекстуальної інформації, тобто роблячи висновок про значення мовця, слухач очікує, що висловлювання має відповідати певним стандартам, «принципам співпраці» або, за Грайсом, «Максимум спілкування».

Принцип Кооперації є одним із центральних у теорії Грайса на рівні з його Теорією суб'єктивного значення або інтенційною семантикою, основою якої є концепція двох вимірів значення: природного, що являє собою слідування (з «р означає, що q» слідує «q», при чому істинність виразу залежить від істинності «q») та неприродного, що надається висловлюванню, події тощо за допомогою наміру того, хто говорить, тобто інтенції мовця, та є похідним від природного значення, результатом конвенції, а також у свою чергу має два виміри: буквальне значення речення та значення мовця, які не обов'язково співпадають. Принцип Кооперації ґрунтується на тому, що співрозмовники, схильні до спілкування одне з одним, вноситимуть необхідний внесок у розмову, робитимуть це своєчасно та згідно з ціллю або напрямком розмови [22, с 45-47]. Цей принцип передбачає чотири максими та вісім субмаксим спілкування, що, однак, не є жорсткими правилами (частими є випадки природнього порушення максимум), а також не варіюються залежно від контексту або культурних особливостей носіїв мови:

1. Максима Кількості або Інформативності — говоріть лише необхідне (не говоріть зайвого): а) зробіть свій внесок настільки інформативним, наскільки це є необхідним для цілі розмови; б) не робіть свій внесок більш інформативним, аніж це є потрібним.

2. Максима Якості або Правдивості — намагайтеся зробити свій внесок правдивим (уникайте брехні): а) не кажіть те, що вважаєте хибним; б) не кажіть того, для чого не маєте достатніх підтверджень.

3. Максима Доречності — будьте доречні.

4. Максима Ясності або Способу — говоріть ясно: а) уникайте неясності (незрозумілості виразів); б) уникайте двозначності; в) говоріть стисло (уникайте багатослів'я); г) будьте послідовні.

Грайсова теорія розрізнення значень висловлювання та значень мовця піддавалася критиці та мала певні та проблематичні моменти, що піддавалися критиці. Наприклад, один з контрприкладів щодо достатнього характеру пояснення комунікації за допомогою інтенцій, виявив Дж. Серль, запропонувавши уяву ситуацію потрапляння американського солдата до італійського полону під час Другої Світової Війни. Американець, не знаючи німецької мови, хоче переконати італійських військових в тому, що він німецький солдат, тому він використовує єдину фразу німецькою, яку знає: «Kennst du das Land wo die Zitronen blühen?» (з нім. — «Чи знаєш ти місцину де квітнуть лимонні дерева?»). Видається неочевидним, що з цієї німецької фрази випливає твердження: «Я — німецький солдат», — не дивлячись на те, що усі наміри, закладені мовцем, можна виокремити [46, с. 44]. Тим не менше, розроблений Грайсом концептуальний апарат разом із результатами його досліджень значно підштовхнули до розвитку сучасну аналітичну філософію мови та стали відправною точкою для сучасної прагматики — про що говорить навіть її назва: прагматика «Після-Грайса» (After Grice).

Сучасна прагматика в основному представлена у якості конкурування двох проектів, теорій в рамках англо-американської концепції — Неограйсівської прагматики, що поглиблює, збагачує, переоцінює головні проблеми, поняття та розрізнення прагматики Грайса, та більш радикальної, альтернативної до Нео-

традиції, Постграйсівської прагматики (йдеться насамперед про Теорію доречності (Relevance Theory)).

Неограйсівська прагматика досліджує зокрема специфіку та взаємодію понять логічного слідування, імплікатур спілкування, ввічливості (implicatures of politeness), конвенційних та скалярних імплікатур (scalar implicatures), узагальнених та індивідуалізованих (generalized and particularized) імплікатур, пресупозиції, імпліситури спілкування (conversational implicatures) тощо. Розглянемо у якості прикладу дослідження неограйсівцями імплікатур ввічливості. Розвідки у цій сфері доповнили Максими Грайса новим Принципом Ввічливості, що у своєму загальному викладі передбачає настанову добирати вирази, які мінімально нашкодять лицю (face) слухача. Пенелопа Браун та Стівен Левінсон, перейнявши ідею соціолога Ервіна Гоффмана (1950-ті роки) про наявність у людей соціального «лиця» (позитивної соціальної цінності, що людина створює для себе), запропонували вважати, що учасники соціальної інтеракції мають дбати та бути уважними щодо як власної, так і чужої потреби зберегти своє «лице». Вони також розмежовують «позитивне лице» як потребу індивіда виглядати позитивно та подобатися співрозмовнику та «негативне лице» як бажання індивіда, щоб не обмежували свободи його дій [12, с. 13].

Принцип Ввічливості, що доповнює Принцип Кооперації, є прикладом експансіоністської стратегії Неограйсівської прагматики. Редукціоністська стратегія навпаки схильна до зменшення кількості Максими Грайса. Так, наприклад, представники Неограйсівської прагматики Л. Хорн та С. Левінсон хоч і залишаються близькими до формулювання Грайса, однак Хорн пропонує лише два, а Левінсон — три основні принципи, що пов'язані з трьома принципами Грайса: Q-принцип, I-принцип та M-принцип, які містять в собі по одній максимі мовця та відповідному висновку слухача [49, с. 4].

В залежності від наголосу на Максиму Кількості (Інформативності) або на Максиму Доречності (Релевантності), Простграйсівська прагматика представляє два підходи. Перший підхід визнає Максиму Інформативності основною для теорії імплікатур спілкування, а другий — вважає ключовим поняття доречності для розуміння як імплікатур, так і для процесу інтерпретації загалом. Другий підхід це Теорія доречності (релевантності), яка водночас є Постграйсівською (у сенсі понять та проблематики, яку вона розглядає, а також того, що вона поділяє засадничі ідеї інтенційної семантики Грайса) та когнітивною (когнітивний поштовх до максимізації доречності). Тим не менше, представники Теорії доречності (Д. Блейкмор, Д. Спербер, Д. Вілсон, Р. Карстон, А. Папафрагу, А. Ребул і т. д.) хоча все ще засновують свою теорію на засадах Грайсової прагматики, однак значно відходять від його опису процесу розуміння — тобто, вважають, що сам комунікативний акт вже викликає у аудиторії передбачувані очікування доречності, які й спрямовують слухача до схоплення значення мовця, тоді як Грайс, наприклад, процес виводу імпліцитного змісту висловлювання покладає на слухача, за умови, що мовець хоча б частково дотримується максимум спілкування.

Доречність стає ключовим поняттям, яке визначається як властивість вхідної інформації (зовнішні стимули та мисленні уявлення) для здійснення когнітивних процесів. Когнітивний ефект також є центральним поняттям — це зміна в наборі припущень людини в результаті обробки вхідних даних в контексті попередніх речень, тобто зміна, яка передбачає вивід нових припущень, зміну ступеня сили попередніх або їх усунення. Вхідні дані, що призводять до більшого когнітивного ефекту за умови залучення меншої кількості когнітивних зусиль для обробки, вважаються більш доречними.

Теорія Грайса, Неограйсівська теорія та Теорія доречності не єдині теоретичні підходи до прагматики. Міра Аріель виділяє три парадигми

прагматичних досліджень, серед яких три попередньо окреслені теорії становлять лише одну парадигму — інференційну прагматику (прагматика висновування). З точки зору взаємодії граматики та прагматики, інференційна прагматика віддає перевагу максимізації прагматики, інтерпретації висловлювань вважаються за замовчуванням прагматично виведеними, а інференція (вивід) розглядається як основний компонент інтерпретації. Другою парадигмою прагматичного дослідження М. Аріель визначає прагматику форми/функції, що «виникла як реакція на генеративний синтаксис Хомського» [5, с. 30]. Піонерами у цих дослідженнях вважаються С. Куно, Е. Прінс, У. Чейф, С. Томпсон та інші спеціалісти у галузі генеративної семантики. Прагматика форми/функції бере за основу те, що граматика хоча б частково є орієнтованою на спілкування, а тому ті фактори, що стосуються комунікації, грають в ній роль. Дослідження в рамках цієї парадигми зв'язують дискурсивні функції та умови використання з лінгвістично визначеними формами, опрацьовують ту невелику підмножину прагматичних значень, що асоціюються традиційно зі специфічними мовними виразами. Третя парадигма — історико-типологічна прагматика, яка зібрала прагматиків, що близькі до історичної лінгвістики, функціоналізму та типології: Т. Гівон, Ж. Дюбуа, Б. Комрі, Е. Трауготт, В. Крофт та інші. В центрі історико-типологічні прагматики знаходиться перехід від прагматики до граматики. Коли значення не піддаються прямому граматичному кодуванню, мовці мають імпровізувати — іноді вони бажають передати своє значення опосередковано. Історико-типологічні прагматики припускають, що всі контекстуальні доповнення, що відбуваються в процесі опосередкування значення, можуть проникати в граматику: використання одних і тих самих експліцитних форм у якості основи для одних і тих самих прагматичних висновків може встановити конвенційний код між формами та функціями. М. Аріель стверджує, що кожний з підходів дослідницьких парадигм робить свій

внесок до вирішення загадки взаємовідношень граматики та прагматики. Усі підходи разом необхідні також для того, щоб врахувати увесь діапазон використання та інтерпретації референтних (таких, що позначають) виразів [5, с. 23-45].

Серед інших теоретиків прагматики, що зробили важливий та оригінальний внесок до розвитку дисципліни поза рамками описаних вище парадигм та підходів: Дж. Серль, Ч. Тревіс, Ф. Реканаті, Дж. Перрі, О. Дюкро, М. Даскаль, Дж. Катц, К. І. Льюїс, Є. Світсер, Д. Спербер, К. Бах тощо.

1.3 Напрями досліджень та дисципліни в межах сучасної прагматики

Дискусійним, але важливим для прояснення внутрішньої структури сучасної прагматики, є розрізнення мікропрагматики («прагматики висловлювання», яку найчастіше асоціюють з дослідженням імплікатури, дейксису, референції, пресупозиції, індексальності, анафори та мовленнєвих актів) та макропрагматики (яку часто називають «прагматикою дискурсу»). Проблемність диференціації постає у зв'язку з комплементарним характером макро- та мікропрагматики, що полягає у первірці мікрорівневого аналізу з макропозиції. Тобто, як зазначає Піотр Кеп: «Загалом, мікропрагматика поступово переходить у макропрагматику, тому що послідовно-колективне використання інструментів «мікропрагматики» в аналізі тягне за собою постійне розширення сфери [ред. — застосування], що в кінцевому рахунку виходить за початкові межі висловлювання» [13, с. 57]. Тим не менше, можна говорити про діалог між мікро- та макропрагматикою, що є одним з аргументів на користь методологічного та сутнісного розрізнення між ними. Макропрагматика досліджує великі функціональні одиниці мови (що аналогічно дискурсу або тексту), а також «використання мови у всіх аспектах» [26, с. 4]. Вона являє собою велику царину, що об'єднує, згідно класифікації Яна Хуанга, три великі групи тем дослідження: когнітивно зорієнтовані; соціально та/або культурно

зорієнтовані; а також ті, що складно чітко віднести до однієї з попередніх груп [26, с. 4].

Перша група — когнітивно зорієнтована макропрагматика: когнітивна прагматика; психопрагматика або психолінгвістична прагматика; обчислювальна прагматика; клінічна прагматика; нейропрагматика; міжмовна прагматика (interlanguage pragmatics); експериментальна прагматика. У цій групі когнітивна прагматика демонструє підхід до прагматичних явищ з боку складності ментальних репрезентацій та вивідних кроків, необхідних для ідентифікації висловлювання стосовно певної поведінкової гри. Вона перетинається з клінічною (вивчення прагматичних тем з клінічної позиції) та нейропрагматикою (вивчає нейроанатомічні основи мови), а також прагматикою розвитку у площині застосування прагматичних концепцій для діагностики, оцінки та лікування прагматичних аспектів мовних розладів (наприклад, у людей з хворобою Альцгеймера та шизофренією), прагматичних феноменів у суб'єктів з травмами голови, для вивчення процесу прагматичного розвитку у дітей. Психопрагматика також вивчає емпіричний розвиток прагматичної компетентності дітей (прагматика розвитку або набутості (developmental or acquisitional pragmatics)), спираючись при цьому на спостереження та експерименти.

Експериментальна прагматика, на якій у подальшому зосередимо нашу увагу, у своєму широкому значенні стосується будь-якого прагматичного експериментального дослідження, а у вузькому визначається як інший (окрім прагматики розвитку) «...підрозділ психопрагматики, що використовує обидва психо- та нейролінгвістичні методи, досліджує за допомогою контрольованих експериментів такі важливі прагматичні проблеми та теорії як скалярна імплікатура, умови успішності мовного акту (felicity conditions on speech acts), референція (reference), метафора, Неограйсівська прагматична теорія та теорія доречності» [26, с. 5].

Друга група — соціально та/або культурно орієнтована прагматика: соціопрагматика; критична прагматика; інституціональна прагматика; культурна прагматика; міжособова прагматика (interpersonal pragmatics); крос-культурна (cross-cultural) прагматика; міжкультурна (intercultural) прагматика; варіаційна прагматика; міжмовна прагматика; розмовний аналіз або аналіз розмови (conversation(al) analysis); просодична прагматика. Культурна прагматика займається систематичним вивченням вжитку мови та його місця у людських спільнотах з культурного чи антропологічного погляду, тоді як крос-культурна та міжкультурна прагматики відрізняються на основі того, що перша систематично порівнює різні культури на основі дослідження аспектів вжитку мови, а друга досліджує взаємодію між носіями різних культур, які розмовляють різними мовами. З міжкультурною прагматикою пов'язаний розмовний аналіз, який ще називають «розмовною прагматикою», та який аналізує усний прояв мови — природні, спонтанні розмови у безпосередній взаємодії («віч-на-віч»); варіаційна ж прагматика тісно пов'язана з крос- та міжкультурною прагматикою і соціопрагматикою.

Важливим є проведення концептуального розрізнення термінів «соціопрагматика» та «прагмалінгвістика». Обидва вони використовуються для позначення прагматичних явищ, що характеризують використання мови з комунікативною ціллю, і межа між ними часто видається розмитою, однак кожний має свою принципову специфіку. З боку прагмалінгвістики можна говорити про розуміння мови як системи, що використовується в комунікативних цілях, нею підкреслюються функціональні аспекти використання мови в рамках різноманітних парадигм; соціопрагматика ж є галуззю, що вивчає використання мови стосовно суспільства (наприклад, ввічливість та неввічливість), те, як зовнішні прагматичні фактори та немовне середовище впливають на використання мови [35].

Третя група — «строката» з огляду на те, що поки що не має спільної рубрики: історична прагматика, історична соціопрагматика; синхронічна прагматика; прикладна прагматика (applied pragmatics); корпусна прагматика; літературна прагматика, прагмастилістика; юридична прагматика; феміністична прагматика. Історична прагматика пов'язана з прагматичним дослідженням змін як якоїсь окремої мови, так і мови в цілому у проміжку між двома заданими моментами часу. Синхронічна прагматика є повною протилежністю історичній прагматиці — це підполе прагматики, що вивчає використання мови в цілому або в конкретній мові, як воно є або було певний момент часу.

Від прикладної прагматики (applied pragmatics) слід відрізнити експериментальну та емпіричну прагматику. Прикладна прагматика відноситься до «будь-якого застосування концепцій та знахідок теоретичної прагматики до практичних завдань» [26, с. 13]; у вузькому сенсі вона взаємозамінна до терміну «прагматики другої та іноземної мови (L2)». Прикладну прагматику не варто плутати із поняттям застосування прагматики (applying pragmatics), що в континентальній традиції є орієнтованою на користувача та використовується для вирішення проблем в контексті реального світу. На відміну від прикладної, експериментальна прагматика на основі отриманих в результаті даних експериментів постулює нові теорії стосовно вибраних прагматичних проблем, а також піддає перегляду та перевірці вже існуючі теорії прагматики. Емпірична ж прагматика включає у себе дослідження реально використовуваної мови на основі усіх отриманих емпіричних шляхом даних — порівняно з нею, експериментальна прагматика є більш специфічною областю, заглибленою здебільше у когнітивістику, що використовує методи нейролінгвістики та психолінгвістики.

Висновки до першого розділу

Сучасна прагматика є областю філософії мови та лінгвістики, що простягається між семантичним аналізом висловлювань та соціальним контекстом їхнього вжитку і вивчає різноманітні аспекти використання людиною мови та інтерпретацією її в контексті. Серед дослідників немає однозначного рішення стосовно визначення прагматики з огляду на: 1) складність у відокремленні предметних полів семантики і граматики від прагматики; 2) внутрішнє різноманіття підходів (англо-американська та європейсько-континентальна традиції), парадигм (інференційна, форми/функції, історико-типологічна) і теорій (компонентна та перспективна) прагматики. Теоретичну основу сучасної прагматики становить теорія П. Грайса, що фокусується на значенні мовця і центр якої складає Принцип Кооперації; Неограйсівська теорія (Хорн, Левінсон та ін.), яка продовжує та розвиває теорію Грайса; а також Теорія доречності або Постграйсівська (Спербер, Вілсон, Папафрагу, Карстон тощо), що ставить у центр уваги прагматики поняття доречності.

Сучасній прагматиці властива відкритість до близької взаємодії з широким спектром наук, що не обмежується лінгвістикою і мовознавством. Прагматика постає в якості одної з центральних тем у психології, нейронауках, антропології, соціології, дослідженнях штучного інтелекту, та ін.. Сучасна прагматика досліджує мікропрагматичні (мовні акти, референції, імплікатури, дейксис, пресупозиції, анафори та ін.) та макропрагматичні (великі функціональні одиниці мови (текст)) прагматичні явища. При найближчому розгляді макропрагматика має складну дисциплінарну структуру та об'єднує когнітивно зорієнтовані дисципліни, соціально та/або культурно зорієнтовані та інші: історична, прикладна, корпусна прагматика). Частиною когнітивно зорієнтованої гілки сучасної прагматики, підрозділом психопрагматики є експериментальна прагматика.

РОЗДІЛ 2. Експериментальна прагматика: головні проблеми та напрямки досліджень

2.1 Сутність експериментальної прагматики

Рання прагматика, як і рання філософія мови та лінгвістика, засновували свої теоретичні розвідки на основі даних, зібраних за допомогою інтроспективного методу. Інтроспекція або самоспостереження як метод походить зі структурної психології (назва походить від уявлення про сприйняття та психіку як суму компонентів) дослідження власного свідомого досвіду шляхом спостереження за своїми психічними процесами під час їх переживання. Фізіолог, лікар та психолог Вільгельм Вундт, один із перших представників структуралізму у психології, у 1879 році у німецькому місті Лейпциг заснував першу психологічну лабораторію, метою якої було отримати чисте експертне спостереження та послідовний опис підготовленими спостерігачами характеристик власного сприйняття, щоб простежити очевидну одноманітність явищ психіки. На жаль, інтроспективний метод не дав ясного знання щодо проходження психічних процесів.

Однак, в тогочасній лінгвістиці єдиним прийнятним методом дослідження була інтроспекція — вважалося, що інтуїція носія мови перевершує навіть корпусні дані. П. Грайс, Дж. Остін та Дж. Серл розробляли теорії філософії мови, спираючись лише на інтуїтивні та інтроспективні дані. Недоліком таких інтуїтивних припущень про гіпотетичні прагматичні факти було те, що вони цілком можуть виявитися помилковими, адже базуються лише на здогадках та теоретичних уявленнях дослідника, а отже самі не можуть вважатися прагматичними фактами. Навіть експертна інтуїція не може бути надійною основою для прояснення прагматичної дійсності в процесі комунікації. Висловлювання у спілкуванні відбуваються «тут і зараз», і саме тому важко формулювати загальні положення щодо їх прагматичних властивостей та

значення на підставі їх форми та структури, хоча інтуїція носія мови може бути корисно використовувати стосовно синтаксичних суджень [39].

Перехід від інтроспекції до збору спостережуваних даних відбувся у психології з приходом біхевіоризму як галузі природознавства, що ставить перед собою завдання об'єктивним експериментальним шляхом досліджувати та передбачати людську поведінку. Біхевіоризм, однак, випускав з області своєї уваги менш помітні вияви поведінки, як, наприклад, мислення, спілкування та мову — вони не піддавалися обробці та кількісному виміру, а тому були відсунуті на задній план. На це звернув увагу відомий американський лінгвіст Ноам Хомський, вказавши на недолік біхевіоризму, що виявляється в непристосованості його понять для осмислення мовних феноменів, а також тих специфічних та складних засобів, якими діти вдаються до узагальнення та обробки інформації та які, імовірно, мають вроджений характер. Цей огляд Хомського відіграв важливу роль у подальшому інтелектуальному русі 1950-х років, що об'єднав між собою задля вивчення природи мислення та інших когнітивних здібностей людини лінгвістів, антропологів, філософів, психологів тощо — Когнітивній революції. Сучасна когнітивна психологія використовує експерименти для дослідження прихованих психічних процесів людей, при чому учасники не свідомі щодо цілей експериментів, що дає можливість експериментаторам виділити з їх реакцій інформацію про ті фактори, що впливають на результати [39].

Розрізнення теоретичного та експериментального підходів стало актуальним і для дисциплін лінгвістики, зокрема для прагматики. У період когнітивної революції одною з перших експериментальних тем, що об'єднала теорії мови та мислення з суворою методологією, стала психолінгвістика; емпіричні методи дослідження використовувалися також соціолінгвістикою. Соціологічно орієнтовані лінгвісти та прагматики звертаються до емпіричних

методів, використовують свідчення реальних записаних розмов або письмових текстів замість теоретично сконструйованих прикладів, щоб дослідити фактичне використання мови її носіями. Такий підхід мав велике значення та цінність у дослідженні багатьох прагматичних проблем. Однак, метод, яким керуються дослідження у сфері соціолінгвістики, хоч і має емпіричний характер, але стосується здебільше соціальних наук як соціологія, антропологія, економіка тощо, яким невластиве застосування методів експериментальної психології. Психолінгвістика, в свою чергу, хоч і розвивала свою дослідницьку традицію у напрямку інтерпретації дискурсу в контексті, але не проявляла сильного інтересу до прагматичних проблем.

Експериментальна прагматика довгий час була предметом дослідження меншості науковців: «Експериментальна прагматика, тобто розвиток прагматики як теоретичної дисципліни за допомогою експериментальних методів, являється скоріше областю, що зароджується» [10, с. 561]. Дійсно, експериментальні дослідження, а не тільки емпіричні, актуалізувалися у прагматиці не так давно — приблизно у 1970-1980-х роках, коли, наприклад, у 1980-х Ш. Блум-Кулька, а потім й А. Тросборг у 1995 р. почали більш систематично експериментувати з методами отримання інформації для досліджень того, як різняться прохання та вибачення у різних культурах й мовах [29, с. 506].

Експериментальна прагматика, як її визначає Шівон Чапман, «сама по собі не є новим поясненням прагматичного значення, а скоріше є колекцією методологій, що покликані пролити нове світло на ряд існуючих прагматичних теорій та підходів» [14, с. 164]. Вона являє собою застосуванням нейролінгвістичних та психолінгвістичних методів до прагматичних явищ, їх адаптації до роз'яснення та вирішення прагматичних проблем, відношень між лінгвістичними та прагматичними аспектами значень, розрізнення семантики та прагматики тощо. Це обумовлює водночас і міждисциплінарне положення

експериментальної прагматики: прикладами взаємодії психолінгвістики та прагматики є дослідження у сфері прагматичного розвитку та розладів, а також явище зв'язування (**наведення мостів?** bridging). Зв'язування відбувається між референтним виразом та ймовірним референтом, що не згадується в даному дискурсі, але який піддається диференціальній ідентифікації («Я сіла обідати. Суп був гарячий»). Дослідження у сфері зв'язування спровокувало теоретичні дискусії в психологічній літературі та обмін думками між прагматичною та психолінгвістичною спільнотами [49].

Експериментальна прагматика перш за все цікавиться питанням того, які саме методи формують найбільш цінні та релевантні дані для розробки та оцінки прагматичних теорій. В центрі уваги прагматика-експериментатора знаходиться процес сприйняття та обробки мовних виразів слухачами — ця фактична поведінка слухача обробляється, записується, вимірюється з науковою точністю. Методи, завдяки яким здійснюються сучасні психолінгвістичні дослідження та які застосовуються в експериментальній прагматиці, представляють собою широкий та різноманітний спектр. Серед них: опитування, завдання на істинність та пришвидшене судження, вибір картинок, самостійним читанням з відслідковуванням руху очей, фіксуванням швидкості реакції, потенціалу, пов'язаного з подією (event-related potential) із залученням електроенцефалографії (ЕЕГ) або функціональної магнітно-резонансної томографії (фМРТ). Кожний з методів має свої переваги та недоліки а також застосовується для отримання різних типів даних. Результати проходження випробувань учасниками є об'єктивною підставою для перевірки певної теорії. Ці методи можуть бути доповнені корпусними дослідженнями прагматичних аспектів значення, а також комбінуватися та порівнюватися між собою для отримання більш повної експериментальної картини.

Сьогодні у царині сучасної прагматики можна спостерігати розквіт експериментальних досліджень. Експериментальна прагматика має гідний масив літератури, досліджується та жваво обговорюється — дебати ведуться на спеціалізованих зустрічах та міжнародних конференціях (найбільш вплинула на розвиток дисципліни конференція XPrag). Міжнародна мережа «Experimental Pragmatics in Europe» (Euro-XPrag) (2009-2013 pp., під головуванням І. Новек) об'єднала амбітних та авторитетних учених областей експериментальної прагматики з чотирнадцяти країн (XPrag.DE — Німеччина, XPrag.IT — Італія та XPrag.UK — Великобританія тощо) з метою проведення семінарів і зустрічей-дискусій задля розробки точної прагматичної теорії, що базується на доказах з використанням експериментальних методів дослідження.

Експериментальну прагматику можна вважати унікальною, і причиною цього є те, що, по-перше, сучасні прагматичні теорії не можуть вважатися задовільно підтвердженими лише за допомогою інтроспекції. «Кабінетні» теорії невизначені, і саме тому неперевірні, тоді як експериментальна сторона прагматики потребує конкретності та сама привносить ясність теоріям. Класичне експериментування може виявити емпіричні факти та дані, недосяжні для інтроспекції та інтуїції, а також піддати перевірці сучасні прагматичні теорії в світлі цих даних, підштовхнути їх до розвитку нових теорій на основі емпіричних даних. Це є наслідком важливого усвідомлення лінгвістами та прагматиками, що методи експериментальної психології, когнітивної нейробіології та інформатики можна дуже плідно використовувати задля відповіді на теоретичні запитання філософії мови. По-друге, експериментальна методологія, її перевірюваність та стандартизованість завдяки багаторазовості тестування, може застосовуватися для прояснення механізмів, що лежать в основі формулювання, інтерпретації та оцінки виразів — це важливо з огляду на те, що різні прагматичні теорії часто розходяться в думках стосовно проходження цих процесів.

Експериментальна прагматика характеризується яскравим внутрішнім різноманіттям досліджуваних проблем. Це пояснюється тим, що цілі експериментальної прагматики зосереджені навколо самої теорії прагматики. Як зауважила Шівон Чапман: «На відміну від тих випадків, коли прагматика взаємодіє з вивченням оволодіння мовою або з клінічною лінгвістикою, прагматична теорія не використовується для того, щоб пролити світло на якийсь аспект використання мови, а сама перебуває в центрі уваги» [14, с. 165]. Дослідники у сфері експериментальної прагматики зацікавлені в тому, щоб перевірити достовірність та достатність пояснення певною прагматичною теорією деякого явища прагматики, або ж у тому, щоб порівняти дві альтернативні теоретичні розробки тих чи інших прагматичних проблем чи запитань. «Лабораторні» дослідження здатні пролити світло на усі недоліки кабінетних теорій, підтвердити чи спростувати їх положення або стати основою для розвитку нових теорій. Так само і прагматична теорія, на чію достатню точність та достовірність зможуть вказати перевірювані емпіричні дані, може прояснити минулі експериментальні дослідження та сформувані нові перспективи для подальшого дослідження та розвитку нових експериментальних парадигм. Основними теоріями, що перевіряються та порівнюються у сфері експериментальної прагматики, є теорія Грайса та її Неограйсівські різновиди, а також Теорії Доречності.

2.2 Основні проблеми та напрями досліджень експериментальної прагматики

Внесок експериментальної прагматики у розвиток прагматичної теорії можна оцінити з багатьох точок зору: проблематика, розробкою якої займається дисципліна, сягає від теорії імплікатури та теорій прагматичного збагачення (enrichment) до прагматичного здобуття (acquisition), прагматичного порушення (impairment) та прагматичної обробки (processing). Прагматичне збагачення

стосується тем «зміцнення кон'юнкції» (conjunction buttressing) або асиметричної координації (наприклад: «Вона вийшла заміж і завагітніла» та «Вона завагітніла й вийшла заміж»), зв'язування (bridging), переносу референцій (reference transfer), метафори та іронії. Поява у дітей прагматичної компетенції (прагматичне здобуття) вивчається за допомогою експериментальних досліджень різноманітних проблем: розуміння наміру мовця, скалярних імплікатур, умов успішності обіцянок, ролі контексту в інтерпретації висловлювань тощо. Прагматичні порушення досліджуються у межах експериментальної прагматики з метою дослідити зв'язок прагматичних здібностей з явищами: специфічного порушення мови (Specific Language Impairment), розладами аутичного спектру, шизофренією, ураженнями півкуль мозку (афазія). Дослідження у сфері прагматичної обробки присвячені часу реакції, а також питання того, чи співпадають специфічні прагматичні процеси з конкретними нейронними системами: чи є прагматика правопівкульною [36, с. 1-19]. Інші прагматичні феномени, що досліджуються в межах експериментальної прагматики, включають в себе: пресупозиції, явища ввічливості та неввічливості, метонімія, усунення неоднозначності, розуміння гумору тощо. Цей список може лише наблизитися до вичерпності.

Одна з найважливіших суперечок теоретичної та експериментальної прагматики присвячена аналізу розмовних імплікатур. Поняття імплікатури, засноване П. Грайсом, позначає повідомлення, що імовірно стоїть за висловлюванням мовця та яке розпізнає слухач під час інтерпретації. Розмовна імплікатура є природнім результатом мовчазної згоди учасників комунікативного процесу, їхньої прихильності Принципу Кооперації [22, с. 45]. Саме проблемі обробки скалярних імплікатур було присвячено багато експериментальної літератури. Скалярна імплікатура — це розмовна імплікатура, обумовлена дотриманням Максими Кількості (Інформативності) Грайса: якщо

виходити з неї, використання слабшої альтернативи, в даному випадку такої, що містить квантор «деякі» (some), означає, що мовець міг використати більш сильне висловлювання з квантором «всі» (all), але не став цього робити, а отже, «всі» не є істинним в даній ситуації, що призводить до висновку «деякі, але не всі», хоча логічне значення екзистенційного квантору — «деякі і, можливо, всі». Тобто, зі ствердження більш слабкої альтернативи, можна вивести заперечення більш сильної.

Прагматично «розширене» (збагачене) прочитання квантору «деякі» хоч і вважається деякими дослідниками інтуїтивним, але воно не є таким прозорим та очевидним, як здається на перший погляд: проблема скалярної імплікатури викликала навколо себе бурхливі дискусії в експериментальній прагматиці. Така дослідницька увага обумовлена зокрема тим, що хоча серед прагматиків існує консенсус стосовно інтерпретації скалярних термінів слухачами, однак конкуруючі теорії пропонують різне пояснення механізму отримання імплікатур. Також важливим фактором є те, що проблеми з природою імплікатури зачіпають питання межі семантики та прагматики, роль граматики в інтерпретації мови, а також критичні теми психолінгвістики (наміру мовця, ролі контексту в інтерпретації висловлювань та інші) [17].

Підходи до інтерпретації проблеми скалярної імплікатури після Грайса переосмислювали його інтуїцію, продукуючи цим самим нові теорії. Позицію Неограйсівської теорії у найбільш чіткому та послідовному викладі можна знайти у праці Стівена Левінсона «Presumptive Meanings: The Theory of Generalized Conversational Implicature» («Презумптивні значення: теорія узагальненої розмовної імплікатури») (2000). Згідно його теорії, скалярні імплікатури — це узагальнені розмовні імплікатури (generalized conversational implicatures), тобто імплікатури, що утворюються в результаті використання певної лексеми у висловлюванні та не залежать від контексту, тоді як конкретна розмовна

імплікатура (particularized conversational implicature) — в результаті вживання висловлювання в певному контексті. Левінсон стверджує, що узагальнені імплікатури є частиною значення типу висловлювання (utterance type), тобто стереотипу, що кодується загальним чином в типових мовних ситуаціях, що відрізняється від конкретного висловлювання (utterance token), яке являє собою унікальне значення мовця, виражене в конкретному повідомленні в конкретних обставинах [34]. Це робить узагальнені імплікатури (а значить, і скалярні в тому числі) практично автоматичними, доступними слухачу «за замовчуванням» (default), тобто такими, що сприймаються та розуміються незалежно від контексту та без затримки реакції. Там, де імплікатури недоступні за замовчуванням, має місце процес «відміни», тобто відбувається перегляд значення, що, в свою чергу, має потребувати більших зусиль та часу. Таким чином, розуміння скалярної імплікатури слухачем має відбуватися швидко й без проблем, тоді як відміна — навпаки викликати затримку реакції.

Прогнози, сформульовані Левінсоном, були перевірені за допомогою багатьох досліджень у сфері експериментальної прагматики. Іра Новек у своєму експерименті (2001) перевіряв, чи вважатимуть учасники (діти та дорослі) істинними або хибними твердження типу «У деяких слонів є хобот». Учасникам зачитували контрольні речення, що містили квантори «деякі», «всі», а також що були абсурдно хибними, і запитували, чи погоджуються вони з твердженням, або ні. Більшість дорослих учасників відхилила усі речення з квантором «деякі» (40%) або більшість цих речень (27%), але значною була частина тих, хто погодився з усіма реченнями з «деякі» (33%) [40, с. 18-21]. У наступному експерименті Іра Новек та Андрес Посада перевірювали час реакції 19 учасників експерименту на контрольні речення з «деякі». Учасникам пропонували читати контрольні речення: об'єктивно істинні (наприклад, «У деяких чоловіків є комп'ютери»), об'єктивно хибні («У деяких ворон є радіо») та малоінформативні

(«У деяких собак є вуха»), — а потім визначити, істинним було речення чи хибним, відреагувавши натиском відповідної кнопки. Результати фіксування часу реакції показали, що різниця між затримкою реакції тих, хто відповів «істина» на малоінформативне речення (37%), та тих, хто відповів «хиба» (63%), велика: 655 мс та 1203 мс відповідно. Ті, хто відповів «істина» на малоінформативне речення, помітно швидше дали правильні відповіді на об'єктивно істинні та об'єктивно хибні речення [41, с. 4-7]. Пізніше експериментальне дослідження Льюїса Ботта та Іри Новек (2004) тільки підтвердило вже існуючу картину: затримка реакції учасників експерименту була значно більша, коли інтерпретація квантору «деякі» у реченні (наприклад, «Деякі слони — ссавці») відбувалася у якості «деякі, але не всі» [9].

Річард Брехені звернув увагу на проблематичність цих досліджень через відсутність в них контексту. Речення «Деякі слони — ссавці» у семантичній інтерпретації буде дійсно істинним (тобто, принаймні один слон є ссавцем), а у прагматичній — хибним (принаймні один, але не всі слони, є ссавцями) [11]. Р. Брехені зі своїми колегами (2006) перевірили теорію Левінсона, використавши два види контексту для контрольних речень: підтримуючий скалярну імплікатуру та такий, в якому вона «відмінялася» через недоречність. Результати показали, що час прочитання «деякі» в контекстах, що підтримували скалярну імплікатуру, був значно більшим, ніж в умовах, коли імплікатура відмінялася контекстом [10, с. 564].

Дані описаних експериментів протирічать прогнозам теорії скалярних імплікатур Левінсона: по-перше, утворення значення «деякі, але не всі» не є автоматичним (33% учасників в експерименті Новек (2001) інтерпретували «деякі» як «деякі, і можливо, всі»); по-друге, час розуміння скалярної імплікатури в порівнянні з об'єктивно істинними та об'єктивно хибними реченнями значно більший (можливо, розуміння скалярної імплікатури потребує також більших

когнітивних зусиль); по-третє, скалярні імплікатури стають доступними лише у сприятливих контекстах, тобто не генеруються «за замовчуванням»; по-четверте, прийняття скалярних імплікатур навіть у сприятливих контекстах займає більше часу, ніж їх відмінювання. Докази проти Неограйсівського розуміння скалярної імплікатури розцінюються як такі, що підтримують її альтернативу — Теорію Доречності. Підхід цієї теорії стосовно інтерпретації процесу генерації скалярних імплікатур називається «контекстно-залежним» (context-driven), і він передбачає попередній розрахунок контексту для виведення скалярної імплікатури.

Суворе протиставлення «контекстно-залежного» та «за замовчуванням» підходів може виявитися проблематичним, адже існують також інші погляди, що піддаються експериментальній перевірці. Один з таких представлений точкою зору, заснованою на обмеженнях (constraint-based view). Вона передбачає, що слухачі зважують альтернативні інтерпретації висловлювання («деякі, але не всі» та «деякі і, можливо, всі»), і в будь-який момент мовної обробки гіпотеза, до якої слухач схиляється, ґрунтується на її ймовірності з урахуванням інформації з усіх рівнів обробки (включаючи контекст). Джудіт Деген та Майкл Таненхаус (2014) вважають, що затримка, яка спостерігається при опрацюванні скалярних імплікатур, може бути пов'язана з існуванням більш природніх та більш доступних лексичних альтернатив квантору «деякі»: використання точного числа стосовно невеликих числових наборів (1-3). Вони експериментально перевірили це твердження з використанням «парадигми жувальної гумки» (gumball paradigm). В ході експерименту 120 учасникам показували зображення автомату з кульками жувальної гумки, у верхній камері якого знаходилося 13 кульок, а нижня була порожньою. Через півтори секунди нове зображення демонструвало, що певна кількість кульок впала в нижню камеру, а учасники мали оцінити істинність твердження «У вас X кульок жувальної гумки», де замість X був квантор. Дослідники змінювали кількість кульок в нижній камері (від 0 до 13) та

квантор у твердженні («деякі», «сума» (summa), «всі», «жодної»). Результати продемонстрували, що квантор «деякі» є менш природнім стосовно невеликих числових наборів (1-3 кульки) та нерозділених наборів (13 кульок), а більш природнім — для проміжних наборів (5-8 кульок) [18].

У світлі проблеми інтерпретації скалярної імплікатури застосовувалися й інші методи експериментально-прагматичного дослідження, як фіксування напряму погляду при онлайн-дослідженнях візуального світу (експерименти Джулі Седіві, І Тін Хуанг та Джессі Снедекера) та вимірювання потенціалу, пов'язаного з подією з використанням ЕЕГ або магнітно-резонансної томографії.

Вивчення особливостей розуміння скалярної імплікатури у дітей займає важливе місце в полі досліджень експериментальної прагматики. Результати таких досліджень стають ключовими для пояснення того, як саме розвиваються механізми, задіяні в обробці розмовних імплікатур, як швидко діти досягають повної прагматичної компетентності та чим вона відрізняється в дітей та дорослих. Експеримент І. Новека (2001), який вже описувався раніше, проливав світло на це питання: більшість дітей 10-11 років повністю погодилась з твердженнями з «деякі» (70% проти 30%, які відхилили або усі твердження, або більшість з них), так само як і більшість дітей 7-8 років (68% прийняли речення з «деякі» проти 26%, які погодились лише з 4-5 реченнями, 3%, які відхилили всі речення) [40, с. 20-21]. Тобто, діти схильні віддавати перевагу більш «логічним» відповідям («деякі і, можливо, всі»), на відміну від «прагматичних» відповідей дорослих. Марія Тереза Гуасті з колегами (2005) відтворили цей експеримент з французьким квантором «деякі» (з франц. — «certains»; а «всі» — «tout») і підтвердили результати І. Новека: «Головна знахідка Експерименту 1 в тому, що діти приймають твердження як “у деяких жирафів довгі шиї” набагато частіше, аніж це роблять дорослі: 87% порівняно з 50%» [23, с. 675]. Автори припустили, що результати можуть бути пов'язані не з нездатністю дітей виводити

імплікатури, а з неприродними умовами експерименту, що виражався у відсутності багатого контексту. У подальших дослідженнях використовувалися вже багатші контексти. Дослідники Анна Папафрагу та Джулієн Мусоліно (2003) тестували успішність грецького квантору «деякі» (з грецьк. — «μερικοί»; а «всі» — «όλα») на дорослих та дітях. Учасникам надавався контекст, що задовольняв семантичний зміст квантору «всі», але описувався через «деякі»: наприклад, їм показували іграшкових конячок, які мали перестрибнути через огорожу, і коли всі конячки перестрибували, лялька коментувала це словами: «Деякі конячки перестрибнули через огорожу». Учасники мали визначити, чи «добре» відповіла лялька. Вдалося виявити, що дорослі майже в усіх випадках відхилили невдалі описи ляльки (92,5%), а 5-річні діти навпаки майже завжди приймали (відхилило лише 12,5%) [43].

Більшість дослідників дійшли до висновку, що діти мають здебільшого зрілу логічну та синтаксичну компетенцію, але їм не вистачає «дорослих» знань та здібностей. Проблеми зі скалярним висновком можуть стосуватися труднощів доступу до відповідних лінгвістичних альтернатив, що мають бути задіяні в процесі отримання імплікатури. Експеримент Барнера та його колег (2010) перевіряв цю версію. Вони запросили до участі 60 чотирирічних дітей та показували їм прості картинки (наприклад, тварин, що сплять — кіт, собака та корова), після чого задавали питання, що потребували скалярного мислення (наприклад, «Чи всі тварини сплять?», «Чи сплять кішка з коровою?», «Чи сплять тільки кішка з коровою?»). В більшості випадків, діти відповідали вірно на два перших запитання (92,9% на запитання, чи сплять кішка з коровою, коли це дійсно було так), але зрідка погоджувалися з твердженнями що містили «тільки» (лише 14%). Однак, коли запитання включали квантор «деякі», діти однаково часто відповідали «так» (коли усі тварини спали) на запитання, чи «деякі» тварини сплять та чи «тільки деякі» тварини сплять (близько 66% в кожному

випадку) [7]. Дослідники зробили висновок, що дітям не вдавалося вичерпати висловлювання з «тільки деякі», бо вони потребували доступу до більш сильної альтернативи «всі», якої не можна було здобути з контексту і якої вони, можливо, не мали автоматично, як дорослі. Високою є вірогідність, що коли відповідні альтернативи є доступними та можуть бути ідентифіковані, діти використовують їх так само, як і дорослі. Однак, нерозкритим залишається питання, чи завжди люди схильні перш за все вираховувати буквально-семантичне значення, перш ніж звернутися до прагматичного, що робить розуміння скалярної імплікатури двоетапним процесом.

Здатність людей робити висновки про наміри мовців в комунікативному процесі є вирішальною для вивчення другої дуже важливої проблеми: того, який саме процес скеровує людське розуміння образної мови. Ця тема здобуває своєї найкращої репрезентації у масиві досліджень, присвячених розумінню метафор, іронії, сарказму, ідіоматичних виразів тощо. Метафори є одною з основних рис природніх мов, що зазвичай використовуються для концептуалізації абстрактних та ментальних явищ за допомогою лексики, що походить з чуттєвого досвіду. Джордж Міллер, один із засновників когнітивної психології та психолінгвістики, запропонував модель розуміння метафори шляхом перетворення її на порівняння: «Реконструкція неявного [ред. — такого, що мається на увазі] порівняння є важливим кроком в розумінні метафори» [37, с. 226]. Модель передбачає схему, за якою «X є Y» розуміється через форму «X подібний Y», тобто через порівняння властивостей X та Y. Ця позиція піддається сумнівам як з теоретичного, так і з емпіричного боку. Сем Глюксберг, професор психології Прістонського університету та дослідник образної мови, стверджує, що метафори та порівняння відрізняються за рівнем, на якому інтерпретується їх значення: порівняння більш буквальні, дають більш приземлене значення, тому інтерпретуються на нижчому рівні, а метафори стосуються вищого рівня

інтерпретації, небуквального. Глюксберг вважає, що метафори являють собою твердження про включення класів (class-inclusion assertions), тобто метафоричне твердження («Мій адвокат — акула») розуміється так, що метафоричний носій (vehicle) (в даному випадку «акула») використовується для позначення категорії, до якої належить (в даному випадку, хижаків в цілому).

Ендрю Т. Джонсон провів експериментальні дослідження, в яких вимірював час реакції та пам'ять на метафори та порівняння, з метою перевірити моделі Міллера та Глюксберга. 48 учасникам було представлено послідовно 48 наборів з двох речень. Задача на розуміння полягала в тому, щоб прочитати основне речення: метафору (наприклад, «Сигарети — це бомби уповільненого дії») або порівняння (наприклад, «Сигарети — це як бомби уповільненої дії»), і натиснути на клавішу, щоб вказати на розуміння. Потім учасникам давали тестове речення, і вони мали оцінити, чи співвідноситься воно з контекстом головного речення. Слідом учасники мали пройти завдання на перевірку пам'яті: їм надавали дієслово та підмет простого речення, і вони мали його завершити. Результати обох досліджень, на реакцію та пам'ять, показали, що речення-метафори, як конкретні, так і абстрактні, сприймалися та розумілися значно швидше, ніж речення-порівняння (що не було зумовлене довжиною самих речень), а також учасники достовірно частіше пам'ятали речення-метафори, ніж речення-порівняння (однак, між англо- та іспаномовними учасниками згадування було різним, тому не варто узагальнювати результати з однієї мови до усіх мов). Отже, результати узгоджуються найбільше з моделлю включення класів С. Глюксберга [28].

Питання, чи можна вважати метафоричні висловлювання в прямому сенсі хибними, гостро постає в експериментальній прагматиці та напряду стосується проблеми розрізнення буквального сенсу висловлювання та закладеного мовцем значення, а також механізму розуміння людьми цієї різниці. Стандартна

прагматична модель розуміння образної мови, запропонована П. Грайсом, виходить із засновку про буквальну хибність образної мови - тобто, образна мова працює, «нехтуючи» Максимою Якості, і таким чином приводить слухача до прагматичної інтерпретації. Обробка та інтерпретація образного висловлювання відбувається складним шляхом та передбачає проходження трьох етапів: по-перше, отримати та проаналізувати буквальний сенс висловлювання; по-друге, оцінити, наскільки доречним є буквальне значення в контексті висловлювання; по-третє, якщо буквальне значення не має сенсу та не є доречним в контексті, слухач має відшукати, підібрати альтернативне небуквальне (наприклад, ідіоматичне, метафоричне, іронічне, саркастичне) значення за допомогою Принципу Кооперації [22, с. 53]. Ця модель Грайса базується на уявленнях про примат буквального значення над небуквальним — тобто, якщо буквальне значення не виявляється «дефектним» будь-яким чином в контексті, йому віддається перевага. Сем Глюксберг стверджував, що закріпленню цієї теорії розуміння образної мови сприяв не тільки примат буквального, але й підхід, який передбачає первинність синтаксичного та семантичного аналізу над прагматичним [20, с. 81]. З теорії Грайса випливає декілька гіпотез: по-перше, що буквальне значення генеруватиметься автоматично, а небуквальне не є обов'язковим; а по-друге, що образна мова потребує «подвійної обробки», а тому отримання небуквального значення займатиме у слухача більше часу, ніж буквального. Ці гіпотези добре піддаються перевірці експериментальним шляхом та деякий час були в центрі інтересу експериментальної прагматики.

Тезу про необов'язковість розуміння метафоричного сенсу спростив Сем Глюксберг своїм експериментом, змодельованим на основі відомого завдання Дж. Струпа (1935), де учасникам як стимул пред'являлося слово, що позначало назву певного кольору, і необхідно було назвати колір чорнил, якими це слово було написане, ігноруючи його значення. У результаті дослідження Струпа

виявилось, що учасники зазнавали перешкод, коли слово та колір, яким воно було написане, одне одному суперечили (наприклад, слово «синій», написане червоним кольором), що виражалось у більшому часі реакції ніж у випадках, коли колір та значення збігалися. Тобто, люди не можуть ігнорувати значення слів. Глюксберг застосував цю логіку до буквально хибних, але метафорично істинних висловлювань [20, с. 75]. Учасникам було запропоновано декілька видів речень (буквально істинні («деякі птахи є дроздами»), буквально хибні («деякі птахи є яблуками»), метафори, які було легко інтерпретувати небуквально («деякі роботи є в'язницями» та «деякі флейти є птахами»), і мішані (scrambled) метафори, які було непросто інтерпретувати («деякі роботи є птахами» та «деякі флейти є в'язницями»), які їм показували по одному та просили вирішити, чи є кожне з речень хибним або істинним. Передбачалося, що якщо люди можуть ігнорувати метафоричні значення, то їм не знадобиться більше часу для заперечення звичайних метафор, ніж для буквально хибних речень та мішаних метафор. Результати вимірювання швидкості реакції однозначно довели, що людям складно судити про метафори як про буквально хибні: середній час для скасування метафор (1239 мс) був більший, ніж для буквально хибних речень (1185 мс) та мішаних метафор (1162 мс) [21, с. 85-98]. Тобто, метафоричне значення, неможливо ігнорувати, його важче заперечити.

Іншим прогнозом теорії Грайса є те, що речення, сприйняте метафорично, займатиме більше часу для обробки, ніж речення з буквально значенням. Один зі способів експериментально перевірити цей прогноз — вимірювати час прочитання критичних речень. Ця стратегія продемонстрована в експерименті Ендрю Ортоні та його колег (1978), який був одним з перших, що перевірів модель Грайса. Він використовував завдання на самостійне читання: учасникам пропонувалося два контексти, в одному з яких контрольне речення (наприклад, «Не дивлячись на небезпеку, війська йшли далі») розглядалося в буквальному

значенні (військо, що просувається ворожою територією) та метафоричному (діти, що бешкетують попри погрозу покарання від няні). Результати після фіксування часу прочитання показали, що при багатому контексті учасники легко інтегрували контрольні речення, навіть якщо ті виступали у метафоричному значенні. Подальші подібні дослідження підтвердили, що час прочитання метафор відповідає часу прочитання буквальних речень [42].

Інший спосіб перевірки — надавати учасниками короткі неочікувані метафоричні та буквальні речення, щоб визначити, наскільки співвідноситься реакція на них. Джоель Пінт з колегами (1996) у своєму експерименті підготували 48 речень з буквальним значенням (наприклад «Ці тварини — леви») та 48 — з метафоричним («Ці бійці — леви»). Учасники мали читати кожне з речень повільно, мовчки і без жодних оцінок, тоді як реакції їхнього мозку на слова, що запускають метафоричний сенс, фіксували за допомогою ЕЕГ. Отримані дані демонструють, що учасники виробляли більші значення N400 (показник зусиль з обробки), коли останнє слово було метафоричне, а не буквальне [44]. Пізніші експерименти показали, що несподіваний або слабкий стосовно контексту метафоричний вираз вимагає більше зусиль з обробки, ніж буквальний або сильний метафоричний вираз у сприятливому контексті. Реймонд Гіббс Молодший пояснював це суто проблемою контексту: «Існують ситуації, в яких люди можуть потребувати більше часу, щоб зробити висновок про, наприклад, метафоричні значення (наприклад, інтерпретація дуже нових метафор), і людям можуть знадобитися додаткові зусилля, щоб зробити висновок про контекстно-залежні (context-sensitive) повідомлення як коли те, що говорить мовець (наприклад, “Я зазвичай сплю із затичками для вух”), також імплікує деяке додаткове значення (наприклад, “У моєму районі шумно вночі”)» [19, с. 317].

2.3 Перспективи застосування результатів досліджень експериментальної прагматики

Емпіричні дані, отримані в результаті досліджень експериментальної прагматики, демонструють науковому суспільству складну картину людських прагматичних здібностей. Разом із переконливими доказами стосовно того, що люди є досить чутливими до того, що мовці хочуть їм сказати за допомогою мовних виразів, і здатні робити прагматичні висновки про висловлювання швидко за допомогою існуючих фонових знань та контексту, експериментальна прагматика розкриває спектр потенційних проблем та складнощів всередині самої себе, стосовно цих загальних висновків. Те, що результати експериментальної прагматики відкриті для запитань та подальших дискусій, є важливим аспектом експериментальної прагматики в контексті її розвитку та майбутнього вдосконалення методології, тому він доволі часто висвітлювався у літературі експериментальної прагматики. Наприклад, Шівон Чапман (2011) вважає, що висновки стосовно даних експериментальної прагматики мають бути попередніми: «Це не означає, що відкриття експериментальної прагматики не є цінними джерелами інформації в прагматиці. Здається очевидним, що докази про те, як люди реагують та інтерпретують ряд типів прикладів, що були центральними для прагматики, є вкрай цікавими та потенційно дуже повчальними. Але як ми вже бачили, докази залишаються відкритими для інтерпретації» [14, с. 172]. Це відповідає дійсності, в якій результати значної частини досліджень не вказують одноголосно в одному напрямку, підтверджуючи повністю й однозначно одну з теорій — деякі дослідники можуть з часом змінювати свою думку стосовно інтерпретації тих чи інших результатів експериментів.

Проблема інтерпретації результатів досліджень може критися в питаннях коректності постановки самого експерименту. Перш ніж приступати до

експериментування та перевірки певного підходу або теорії, досліднику необхідно чітко визначити, що, за прогнозом цієї теорії, має відбутися за певних, змодельованих лабораторно, умов. Якщо вчений-хімік, наприклад, зіштовхується з конкретними прогнозами та конкретними результатами, то в умовах прагматичної теорії досліднику важко сказати певно, яка реакція очікується від людини в певних випадках мовного вжитку та в певних обставинах. Прагматикам-експериментаторам необхідно не тільки виокремити чіткі прогнози тієї чи іншої теорії, але й прогнози, що відрізняють одну теорію від іншої. Окрім цього, необхідно розуміти, яким саме чином та із застосуванням якого саме методу необхідно перевірити прогнози прагматичної теорії. Експерименти не дають можливості спостерігати безпосередньо за психічними процесами людини, але можна щонайменше (і цей метод використовується частіше за все) виміряти час їх протікання або кількість залучених до процесу когнітивних зусиль (ЕЕГ). Однак, деякі дослідники вважають дані, отримані за допомогою фіксування рухів очей учасників, більш корисними, аніж дані про час реакції.

На звороті проблеми відкритості результатів експериментів до інтерпретації науковцями постає проблема застосування експериментального методу до дослідження прагматичних компетенцій людини. Прагматичні здібності стосуються когнітивних процесів, наприклад, для Теорії Доречності, що представлена як теорія про комунікацію та пізнання (cognition), і це підіймає питання, чи варто розглядати результати експериментальної прагматики з позиції психологічної правдоподібності. Не всі прагматики погоджуються з тим, що слухачі мають вміти розпізнавати буквальне та небуквальне значення, розуміти різницю між ними: «Тільки лінгвісти та філософи мови мають ясне та чітке поняття про власне значення речення та цікавляться ним» [49, с. 2]. Другою з основних причин є те, що учасники в умовах експерименту, в «лабораторній» ситуації, можуть та, скоріше за все, будуть реагувати не так, як у повсякденному

житті та при звичній комунікації, а саме реакції учасників є тим, що формує результати дослідження. Звісно, неможливо повністю позбавитися навіть натяку на «лабораторність» в експериментах, у тому числі й прагматичних, однак усвідомлення проблеми дає можливість дослідникам докладати зусилля до того, щоб повернути життя та природність до своїх досліджень, використовуючи нові підходи та технології.

Таким само критичним для достовірності результатів експериментальних досліджень в сфері сучасної прагматики є те, що Р. Гіббс називає «варіативністю прагматичної поведінки» людей: «Мало того, що деякі люди не в змозі дотримуватися стандартних прагматичних норм, багато людей в контексті одного експерименту значно різняться від дослідження до дослідження у своїй поведінці» [19, с. 323]. Відтак, складність висновків експериментальних досліджень, з його точки зору, полягає в усередненні результативних показників, що нівелює глибокі особливості й складності прагматичної поведінки. Деякі суперечності в експериментальній прагматиці є просто відображенням дискусій між дослідженнями всередині самої прагматики стосовно того, наскільки вони підтверджували закономірності прагматичної поведінки (що базуються на прагматичних принципах та нормах, наприклад, Грайса, Серля тощо) або навпаки звертали увагу на варіативність прагматичної поведінки в залежності від індивідуальних особливостей людей, їх культурних та соціальних умов.

На запитання, чи можливо взагалі, за таких умов варіативності прагматичної поведінки, створити всезагальну теорію, яка буде враховувати особливості та не усувати варіативність, і при цьому бути чутливою до закономірностей, Р. Гіббс відповідає ствердно, але додає: «...необхідно, щоб ми думали про прагматику в іншій манері, ніж це було зроблено традиційно. Ключовим моментом в цьому твердженні є те, що не існує індивідуального набору прагматичних модулів, які керують нашими мовними діями та діями в

реальному світі. Навпаки, закономірності в досвіді, включно з прагматичною поведінкою, є емерджентними властивостями нашої самоорганізованої природи» [19, с. 323]. Р. Гіббс описує позицію самоорганізації систем, які здатні утворювати нові структури на основі власної динаміки, а не під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів, що у відношенні до лінгвістики та прагматики передбачає, що не варто зводити вибір людьми мовних виразів та способів інтерпретації висловлювань до обмеженого набору прагматичних правил а «закодованих» принципів. Тобто, можна вивести певні закономірності на основі спостереження за прагматичною поведінкою людей як в повсякденній комунікації, так і в умовах експериментів, але це не значить, що ці закономірності виникають в «прагматичних» частинах людського розуму. Розуміння цієї динаміки потребує детального вивчення того, яких змін зазнає прагматична поведінка в залежності від різних факторів, що впливають на людину — їхніх культурних та соціальних обставин, мови, якою вони говорять, в яких конкретних задачах задіяні. Це дає можливість прагматичній теорії пояснювати як стабільність певних закономірностей, так і нестабільність або варіативність, тобто розглядати прагматичну поведінку у всій її повноті, з усіма нюансами, що виходять за рамки тільки мови та враховують безліч немовних факторів, що складають повноцінну картину людського спілкування, як просодія, жестикуляція та міміка, поза, порушення мови. Підсумовуючи свою позицію, Р. Гіббс стверджує: «Важливим наслідком цього динамічного погляду... як для експериментальної прагматики, так і для більш традиційних лінгвістичних прагматичних досліджень, є застереження щодо того, як ми пояснюємо будь-який випадок прагматичної поведінки. Ми маємо бути обережними, щоб не припустити, що деякі закономірності в прагматиці обов'язково викликані спеціалізованими механізмами уму (mind), а всі інші види девіантної поведінки просто розглядаються як неважливі для теоретичного прояснення» [19, с. 325].

З огляду на окреслені причини, необхідно з обережністю робити висновки щодо результатів експериментальних досліджень, які стосуються реакцій людей та інтерпретації даних в прагматичних теоріях. Дані експериментальної прагматики безумовно роблять великий внесок в сучасну прагматику, але багато дослідників вважають, що появу нового емпіричного типу даних у прагматиці не слід розглядати як «відставку» попередніх даних, а скоріше як доповнення до них. Інтроспективні методи не зникли, подекуди їм віддають перевагу на підставі специфіки досліджуваних питань та проблем (когнітивна прагматика та теорія доречності зокрема). Філософи мови та лінгвісти, що займалися теоретичними розвідками у сфері прагматики та просували її вперед, створювали життєздатні теорії на основі інтроспективних даних, власних інтуїтивних здогадках про те, як висловлювання буде інтерпретовано в гіпотетичній ситуації. Недоцільно відкидати ці теорії лише на основі того, за допомогою яких методів вони були сформульовані. Так само важливим для дослідження реальних комунікативних ситуацій є соціолінгвістичний метод аналізу записаних обмінів висловлюваннями. Корисним було б зосередитися на різноманітних взаємодіях, що виникають між людьми, враховуючи існуючі відмінності між їхніми цілями, явними та неявними мотивами, способами використання мови. Залучення різних видів дослідження до вивчення прагматичної поведінки людини дало би можливість повноцінно окреслити її інтерактивну природу. Дан Спербер та Іра Новек стверджують: «Три види доказів — інтуїція, спостереження та експерименти — кожний по-своєму доречні (relevant) для пропонування та перевірки прагматичних гіпотез, та вони мають бути використані окремо або разом коли це корисно» [49, с. 9].

За рамками прагматичної теорії, де експериментально отримані результати найбільш плідним чином мають використовуватися поряд з іншими видами даних, досягнення та відкриття експериментальної прагматики сягають

предметних полів інших дисциплін. Зокрема, своїми експериментальними дослідженнями різноманітних мовних патологій та порушень, прагматика тісно контактує з клінічною лінгвістикою та неврологічною практикою. В останні роки експериментальна прагматика приділяла проблемам мовних розладів багато уваги, що є корисним з декількох позицій. По-перше, прагматика дає основу для розуміння деяких мовних розладів клінічним лінгвістам (термінологію та теоретичну основу (Грайсівська теорія, наприклад) для опису аспектів використання мови, діагностики та лікування деяких мовних розладів). По-друге, прагматика отримує доступ до результатів багатьох задокументованих клінічних даних, що дає унікальну можливість завдяки вивченню розладів прагматичних здібностей зрозуміти, як ці здібності мають функціонувати успішно в нормальних ситуаціях.

Зокрема, одним з інтересів прагматиків, є можливість вибіркового порушення нашої здатності використовувати мову. Поясненню та перевірці цієї можливості було присвячено багато досліджень з пацієнтами, що мають труднощі з певними аспектами комунікації та в яких виявлено певні ураження мозку (клініцисти, наприклад, при фізичних ушкодженнях мозку, можуть точно визначити область ураження, що дає можливість зіставити ці дані з певними видами мовних порушень). Рут Лессер та Леслі Мілрой (1993) проводили дослідження афазії (часткове порушення або повна втрата мовлення, що пов'язується з ураженням лівої півкулі мозку) з психолінгвістичної та прагматичної точок зору. Прагматика тут, як і психолінгвістика, може застосовуватися у вивченні афазії задля не просто поглиблення нашого розуміння цього розладу, а й для трансформації терапевтичного підходу до допомоги пацієнтів, що страждають ним. Лессер та Мелрой аналізували розмови пацієнтів з афазією і терапевтів та помітили, що відповіді пацієнтів порушували Принцип Кооперації Грайса, тобто мали проблеми з продукуванням імплікатур, і

використовували ввічливість у якості компенсації своїх проблем з продукуванням доречних розмовних внесків у розмову [33]. Порухення правої півкулі мозку також досліджувалися в прагматиці: згідно Луїзі Каммінгс (2009), це дозволило виявити проблеми зі створенням цілісних історій у пацієнтів, реакцій на порушення Максим Грайса та вибором доречних дійсних виразів для особистої референції, розумінням метафор [16, с. 98]. Ці дослідження можуть вказувати на те, що прагматичні здібності концентруються у правій півкулі мозку, але такий висновок був би занадто поспішним — ця проблема потребує подальших досліджень.

Вивчення порушень комунікативних здібностей, лінгвістичних та прагматичних, на фоні когнітивних порушень здійснювалося ще багатьма дослідженнями: лінгвісти Ніл Сміт та Янті-Марія Цімплі (1995) проводили дослідження комунікативних здібностей Крістофера, пацієнта з аутичним розладом, який мав великі здібності до вивчення мов, але відчував труднощі з аспектами значення, пов'язаних з використанням мови та контекстом (розуміння іронії, жартів, метафор); Робін Лангдон з колегами (2002) досліджували шизофренію (що викликає різні типи проблем з комунікацією) з прагматичної точки зору, а саме теорії доречності, що може пояснити труднощі пацієнтів з розумінням метафор; Роберт Куртц та Ронні Вілбур (2011) проводили дослідження «специфічних порушень мови» (specific language impairment), що є групою порушень здатності дітей розуміти та використовувати мову, наприклад, один з підтипів — «семантико-прагматичний розлад» або «синдром семантико-прагматичного дефіциту», проявляється у слабкій здатності дітей підтримувати тему розмови та давати доречні відповіді на запитання [14, с. 158-164].

Висновки до другого розділу

Довгий час прагматичні теорії (Дж. Остіна, Дж. Серля, П. Грайса) базувалися на даних, отриманих завдяки методам інтроспекції та інтуїції. У ході

Когнітивної революції 1950-х років, лінгвістика пристосувала експериментальний метод психології для дослідження мови та її вжитку. Таким чином були сформовані дисципліни психолінгвістики та експериментальної прагматики. Експериментальна прагматика — молода дисципліна сучасної прагматики, що є не новим поясненням прагматичних явищ, а є засобом для їх дослідження та теоретизування. До вивчення сприйняття й обробки мовних виразів слухачами вона застосовує експериментальні методи опитування і самостійного читання із замірюванням часу реакції, фіксування руху очей при візуальному тестуванні, вимірюванням потенціалу, пов'язаного з подією (event-related potential) із залученням електроенцефалограми тощо.

Експериментальна прагматика досліджує безліч прагматичних феноменів: умови успішного виконання мовних актів, теорії розмовних імплікатур (скалярні, імплікатури), зв'язування (bridging), референції, пресупозиції, розуміння образної мови (метафори, іронія, сарказм, гумор, ідіоми), теорії ввічливості та неввічливості, усунення неоднозначності, роль контексту в інтерпретації висловлювань, здобуття (acquisition) дітьми прагматичних навичок, порушення (impairment) прагматичних здібностей у людей з розладами нервової системи та мовлення зокрема.

Навколо теорії розмовних імплікатур Грайса, а особливо скалярної імплікатури, довгий час велися дискусії в прагматичному просторі. Домінуючою була теорія Левінсона, яка передбачала, що розуміння скалярної імплікатури відбувається «за замовченням», автоматично. Експериментальні прагматики (Новек, Брехені, Папафрагу, Мусоліно, Гуасті та інші) досліджували процес розуміння скалярних імплікатур дорослими та дітьми, і виявили, що їхнє розуміння й обробка навпаки потребує часу та когнітивних зусиль та залежить від контексту, що спростувало вихідну теорію. Концепціями розуміння метафор були Стандартна прагматична модель П. Грайса (розуміння метафоричного

змісту є необов'язковим та проходить у декілька етапів) та теорія розуміння метафори через порівняння Дж. Міллера, що базувалися на засадах вторинності небуквального значення до буквального. Результати експериментів (Джонсон, Глюксберг, Ортоні, Пінт) навпаки показали, що метафори (образна мова) є обов'язковими для розуміння, вони сприймаються швидше за вирази-порівняння, і так само швидко, як і буквальні вирази.

Унікальність експериментальної прагматики виявляється у відтворюваності та наочності експериментів, дані яких не можна отримати з «кабінетних» досліджень. Однак, проблеми визначення теоретичних прогнозів експериментів, вибору влучного методу дослідження, психологічної правдоподібності результатів та їх відкритості до інтерпретацій, доводять важливість використання експериментального методу поряд іншими методами прагматичного дослідження, не допускаючи витіснення одного іншим.

Перспективи використання даних експериментальної прагматики визначаються внеском не тільки у розвиток прагматичної теорії — галузі лінгвістики та філософії мови також залучають результати її досліджень у своїх розвідках. Міждисциплінарний обмін даними можна побачити також між експериментальною прагматикою і клінічною психологією, неврологією. Задля кращого розуміння як природи захворювань, так і механізмів мовних здібностей, проводяться експерименти з пацієнтами з ураженнями лівої півкулі мозку (зокрема, пацієнти з афазією) (Лессер і Мелрой) та правої півкулі (Каммінгс), з розладами аутичного спектру (Сміт і Цімплі), шизофренією (Лангдон), специфічними порушеннями мовлення (Куртц і Вілбур) тощо.

ВИСНОВКИ

У даній бакалаврській роботі здійснено аналітичну роботу щодо виявлення сутності явища експериментальної прагматики, виокремлення її предметного поля, місця в сучасній прагматиці. Шляхом розгляду головних проблем та напрямків дослідження експериментальної прагматики, з'ясовано специфіку її методу та ступінь застосовності в сучасній прагматиці, філософії мови та суміжних дисциплінах, зокрема психології, психолінгвістиці тощо.

Прагматика постає як галузь лінгвістики та філософії мови, що вивчає використання мови в контексті. Було з'ясовано, що через тісні зв'язки прагматики з іншими дисциплінами мовознавства (граматикою, семантикою) важко однозначно окреслити межі прагматики, через що дослідники мають розбіжні уявлення про сутність та роль прагматики — від суто формально-семантичного (компонентний підхід) до більш соціально і контекстуально зорієнтованого (перспективний підхід). Було виділено дві головні традиції визначення прагматики: 1) як дисципліни, що систематично вивчає значення в залежності від використання мови (англо-американська традиція); 2) як функціонального погляду на мовленнєві явища у зв'язку з їхнім використанням у формах поведінки (європейсько-континентальна традиція).

Серед головних теорій сучасної прагматики було виокремлено: 1) теорію П. Грайса, яка зосереджується на «значенні мовця» і вводить у прагматику Принцип Кооперації та Максими Спілкування, поняття імплікатури; 2) Неограйсівську теорію, що продовжує розвідки Грайса в дослідженні імплікатур, а також доповнює кооперативну теорію Принципом Ввічливості (Браун, Левінсон, Хорн); 3) Теорію доречності або Пострграйсівську прагматику (Спербер, Вілсон, Карстон, Папафрагу), яка переосмислює підхід Грайса, спираючись на роль доречності в сприйнятті мовних виразів. Окрема увага приділена також опису парадигм прагматики, де окрім інференційної

прагматики, до якої відносяться усі три описані теорії, присутні також прагматика форми/функції (С. Куно, Е. Прінс, У. Чейф, С. Томпсон) та історико-типологічна прагматика (Т. Гівон, В. Крофт, Дж. Дюбуа, Е. Трауготт).

З'ясовано значення та сутність мікропрагматики (прагматики висловлювання) і макропрагматики (прагматики тексту) як таких, що спільно складають область сучасних прагматичних досліджень. На основі концептуального аналізу широкого дисциплінарного поля прагматики окреслено й систематизовано три групи досліджень: 1) когнітивно зорієнтована прагматика; 2) соціально і культурно зорієнтована прагматика; 3) інші дисципліни: історична, прикладна, юридична, феміністична, літературна прагматика тощо. На основі аналізу дисциплін сучасної прагматики, виокремлено експериментальну прагматику — як гілку когнітивно зорієнтованої прагматики, а саме підрозділ психопрагматики.

Розглянуто розрізнення між інтуїтивним, інтроспективним методом та експериментальним. Експериментальна прагматика є галуззю, що зароджується. Вона не є новою теорією прагматичного значення, а є зібранням експериментальної методології когнітивної психології, що сприяє розвитку прагматичної теорії. З'ясовано, що об'єктом експериментальної прагматики постає сама прагматична теорія, а предметом — процеси сприйняття та обробки мовних виразів слухачами.

Методи, що використовує експериментальна прагматика: опитування, завдання на визначення істинності, самостійне читання, вибір картинок. Встановлюють час відповіді, час затримки реакції, рух очей, потенціал, пов'язаний з подією, із залученням електроенцефалограми або функціональної магнітно-резонансної томографії.

Здійснено огляд головних проблем експериментальної прагматики, зокрема: теорія імплікатури, образна мова, зв'язування (bridging), референції,

розуміння наміру мовця, умови успішного виконання мовних актів, роль контексту в інтерпретації висловлювань, пресупозиції, явища (не)ввічливості, усунення неоднозначності, розуміння гумору тощо.

Окремо розглянуто найбільш обговорювані в експериментальній прагматиці напрями досліджень: скалярна імплікатура і метафора. Аналіз експериментів зі скалярної імплікатури, засвідчив спростування прогнозів теорії Левінсона: 1) скалярна імплікатура не виводиться автоматично (Новек); 2) її «скасування» викликає меншу затримку реакції та когнітивні зусилля, ніж прийняття (Новек і Посада); 3) контекст є важливим компонентом розуміння скалярної імплікатури (Брехені). Дослідники віддають перевагу Теорії Доречності та точці зору, заснованій на обмеженнях. Проаналізовано також експерименти розуміння скалярних імплікатур дітьми (Новек, Гуасті, Папафрагу і Мусоліно): недостатню «прагматичність» їх відповідей можна пояснити незнанням шкали альтернатив. Аналіз експериментів розуміння метафор засвідчив: 1) метафори не розуміють через порівняння (Джонсон); 2) метафори розуміють обов'язково (Глюксберг); 3) у сприятливому контексті небуквальне значення розуміють так само швидко, як буквальне (Ортоні). Ці результати спростовують прогнози теорії Грайса та підходу Міллера. Виявлено, що попри можливі проблеми (неточність вихідних прогнозів, психологічна достовірність, інтерпретація результатів), експериментальна прагматика є унікальною завдяки відтворюваності та наочності досліджень. Продуктивним також є поєднання результатів експериментів з даними інтроспекції і спостереження.

З'ясовано, що майбутні дослідження у сфері експериментальної прагматики матимуть перспективи вплинути на:

- 1) вирішення відкритих теоретичних питань прагматики;
- 2) перевірку й удосконалення прагматичних теорій, порівнянні їх прогнозів, що має потенційно глибокі наслідки для розуміння мови;

3) прояснення проблем, що виходять за межі філософії мови та стосуються сфер (нейро)психології мови, клінічної психології, неврології тощо, а саме: розладів мовних здібностей пацієнтів з ушкодженням лівої та правої півкуль мозку, шизофренією, специфічними мовними порушеннями, аутичними розладами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Алексюк І. А. Філософія мови: традиція аналітичної філософії / Ігор Алексюк. – Київ: «Центр учбової літератури», 2021. – 320 с.
2. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики / Флорій Бацевич. – Львів: ПАІС, 2010. – 336 с.
3. Бацевич Ф.С. Філософія мови: Історія лінгвофілософських учень / Флорій Бацевич. – Київ: ВЦ «Академія», 2008. – 240 с.
4. Шинкарук В. І. Філософський енциклопедичний словник / гол. ред. В. І. Шинкарук. – Київ: Абрис, 2002. – 750 с.
5. Ariel M. Research paradigms in pragmatics / Edited by K. Allan, K. M. Jaszczolt // The Cambridge Handbook of Pragmatics. – Cambridge: Cambridge University Press, 2012. – pp. 23–46.
6. Bar-Hillel Y. Out of the Pragmatic Wastebasket / Edited by S. J. Keyser // Linguistic Inquiry. – Cambridge: The MIT Press, 1971. – Vol. 2, No. 3. – pp. 401-407.
7. Barner D., Brooks N., Bale A. Accessing the unsaid: The role of scalar alternatives in children's pragmatic inference / Edited by G. Altmann // Cognition. – Elsevier, 2011. – Vol. 118(1). – pp. 84–93.
8. Bishop D., Adams C. Conversational characteristics of children with semantic-pragmatic disorder. II: What features lead to a judgment of inappropriacy? / The British Journal of Disorders of Communication. – London: The College of Speech Therapists, 1989. – Vol. 24(3). – pp. 241–263.
9. Bott L., Noveck I. Some utterances are underinformative: The onset and time course of scalar inferences / Journal of Memory and Language. – Elsevier, 2004. – Vol. 51(3). – pp. 437–457.
10. Breheny R. Experimental pragmatics / Edited by W. Bublitz, N. R. Norrick // Foundations of Pragmatic. – Berlin: De Gruyter Mouton, 2011. – pp. 561–586.

11. Breheny R., Katsos N., Williams J., Are generalised scalar implicatures generated by default? An on-line investigation into the role of context in generating pragmatic inferences / *Cognition*. – Elsevier, 2006. – Vol. 100(3). – pp. 434–463.
12. Brown P., Levinson S. C. *Politeness: Some universals in language usage*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – P. 345.
13. Cap P. *Micropragmatics and macropragmatics* / Edited by W. Bublitz, N. R. Norrick // *Foundations of Pragmatic*. – Berlin/Boston: De Gruyter Mouton, 2011. – pp. 51–76.
14. Chapman S. *Pragmatics* / Siobhan Chapman. – London: Palgrave, 2011. – pp. 1–19; 131–176.
15. Chiappe D., Kennedy J. Are Metaphors Elliptical Similes? / Edited by R. A. Javier // *Journal of Psycholinguistic Research*. – Springer, 2000. – Vol. 29(1). – pp. 371–398.
16. Cummings L. *Clinical pragmatics* / Louise Cummings. – Cambridge: Cambridge University Press, 2009. – P. 250.
17. Cummins C., Katsos N. Introduction / Edited by C. Cummins and N. Katsos // *The Oxford Handbook of Experimental Semantics and Pragmatics*. – Oxford: Oxford University Press, 2019. – pp. 1–6.
18. Degen J., Tanenhaus M. Processing Scalar Implicature: A Constraint-Based Approach / Edited by R. P. Cooper // *Cognitive Science*. – Wiley-Blackwell, 2014. – Vol. 39(4). – pp. 667–710.
19. Gibbs, Jr. R. W. *Experimental Pragmatics* / Edited by Yan Huang // *The Oxford Handbook of Pragmatics*. – Oxford: Oxford University Press, 2017. – pp. 310–326.
20. Glucksberg S. On the Automaticity of Pragmatic Processes: a Modular Proposal / Edited by I. A. Noveck, D. Sperber // *Experimental Pragmatics*. – London: Palgrave Macmillan, 2004. – pp. 72–93.

21. Glucksberg S., Gildea P., Bookin H. A. On understanding nonliteral speech: Can people ignore metaphors? / *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*. – Elsevier, 1982. – Vol. 21(1). – pp. 85–98.
22. Grice H. P. *Logic and Conversation* / Edited by Peter Cole and Jerry L. Morgan // *Syntax and Semantics. Speech Acts*. – New York: Academic Press, 1975. – Vol. 3. – pp. 41–58.
23. Guasti M. T., Chierchia G., Crain S., Foppolo F., Gualmini A., Meroni L. Why Children and Adults Sometimes (But Not Always) Compute Implicatures / *Language and Cognitive Processes*. – Routledge, 2005. – Vol. 20(5). – pp. 667–696.
24. Haukioja J. Introduction / Edited by J. Haukioja // *Advances in Experimental Philosophy of Language*. – London: Bloomsbury, 2015. – pp. 1–6.
25. Holtgraves T. Automatic intention recognition in conversation processing / *Journal of Memory and Language*. – Elsevier, 2008. – Vol. 58(3). – pp. 627–645.
26. Huang Y. Introduction: What Is Pragmatics / Ed. by Y. Huang // *The Oxford Handbook of Pragmatics*. – Oxford: Oxford University Press, 2017. – pp.1–18
27. Jaszczolt K. M, Allan K. Introduction: Pragmatic objects and pragmatic methods / Edited by K. Allan, K. M. Jaszczolt // *The Cambridge Handbook of Pragmatics*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2012. – pp. 1–20.
28. Johnson A. T. Comprehension of metaphors and similes: A reaction time study / *Metaphor & Symbolic Activity*. – Lawrence Erlbaum Associates Inc, 1996. – Vol. 11(2). – pp. 145–159.
29. Jucker A. H. Pragmatics in the history of linguistic thought / Edited by K. Allan, K. M. Jaszczolt // *The Cambridge Handbook of Pragmatic*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2012. – pp. 495–512.
30. Katsos N. Experimental investigations and pragmatics / Edited by Keith Allan, Kasia M. Jaszczolt // *The Cambridge Handbook of Pragmatics*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2012. – pp. 275–290.

31. Kompa N., Meggle G. Pragmatics in modern philosophy of language / Edited by W. Bublitz, N. R. Norrick // Foundations of Pragmatic. – Berlin/Boston: De Gruyter Mouton, 2011. – pp. 203–228.
32. Koyama W. The rise of pragmatics: a historiographic overview / Edited by W. Bublitz, N. R. Norrick // Foundations of Pragmatic. – Berlin/Boston: De Gruyter Mouton, 2011. – pp. 139–166.
33. Lesser R., L. Milroy Linguistics and Aphasia: Psycholinguistic and Pragmatic Aspects of Intervention / Ruth Lesser, Lesley Milroy. – London: Longman, 1993. – P. 396.
34. Levinson S. Presumptive meanings: the theory of generalized conversational implicature / Steven Levinson. – Cambridge, MA: MIT Press, 2000. – P. 480.
35. Marmaridou S. Pragmalinguistics and sociopragmatics / Edited by Wolfram Bublitz, Neal R. Norrick // Foundations of Pragmatic. – Berlin/Boston: De Gruyter Mouton, 2011. – pp. 77–106.
36. Meibauer J., Steinbach M. Introduction: Experimental research at the pragmatics/semantics interface / Edited by J. Meibauer and M. Steinbach // Experimental Pragmatics/Semantics. – Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 2011. – pp. 1–18.
37. Miller G. A. Images and models, similes and metaphors. / Edited by A. Ortony // Metaphor and thought. – Cambridge: Cambridge University Press, 1979. – pp. 202–250.
38. Morris C. W. Foundations of the theory of signs / International encyclopedia of unified science. – Chicago: University of Chicago Press, 1938. – Vol. 1, №2. – P. 59.
39. Noveck I. Experimental Pragmatics. The Making of a Cognitive Science / Ira Noveck. – Cambridge: Cambridge University Press, 2018. – P. 252.

40. Noveck I. When children are more logical than adults: Experimental investigations of scalar implicature / *Cognition*. – Elsevier, 2001. – Vol. 78. – pp. 165–188.
41. Noveck I., Posada A. Characterizing the time course of an implicature: An evoked potentials study / *Brain and language*. – Elsevier, 2003. – Vol. 85. – pp. 203–210.
42. Ortony A., Schallert D. L., Reynolds R. E., Antos S. J. Interpreting metaphors and idioms: Some effects of context on comprehension / *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*. – Elsevier, 1978. – Vol. 17(4). – pp. 465–477.
43. Papafragou A., Musolino J. Scalar implicatures: experiments at the semantics–pragmatics interface / *Cognition*. – Elsevier, 2003. – Vol. 86(3). – pp. 253–282.
44. Pynte J., Besson M., Robichon F. H., Poli J. The time-course of metaphor comprehension: An event-related potential study / *Brain and Language*. – Elsevier, 1996. – Vol. 55(3). – pp. 293–316.
45. Raymond W. Gibbs, Jr *Experimental Pragmatics* / Edited by Yan Huang // *The Oxford Handbook of Pragmatics*. – Oxford: Oxford University Press, 2017. – pp. 310–326.
46. Searle J. R. *Speech acts. An essay in the philosophy of language* / John Rogers Searle. – London: Cambridge University Press, 1969. – P. 305.
47. Skordos D., Barner D. Language Comprehension, Inference, and Alternatives / Edited by C. Cummins, N. Katsos // *The Oxford Handbook of Experimental Semantics and Pragmatics*. – Oxford: Oxford University Press 2019. – pp. 7–21.
48. Skordos D., Papafragou A. Children's derivation of scalar implicatures: Alternatives and relevance / *Cognition*. – Elsevier, 2016. – Vol. 153. – pp. 6–18.

49. Sperber D., Noveck I. Introduction / Edited by I. A. Noveck, D. Sperber // Experimental Pragmatics. – London: Palgrave Macmillan, 2004. – pp. 1-24.
50. Wilson D., Sperber D. Relevance Theory / Edited by L. R. Horn, G. Ward // The Handbook of Pragmatics. – Blackwell, 2004. – pp. 607-632.